

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**MUQIMIY NOMIDAGI QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI**

PEDAGOGIKA KAFEDRASI

TURG'UNBOYEV K.

TOLIPOV M.

NIYOZOVA X.

ZIYAYEV A.

PEDAGOGIK MAHORAT ASOSLARI

TOSHKENT – 2006

Mazkur o'quv qo'llanma pedagogika oily o'quv yurtining o'qituvchi – talabalariga mo'ljallangan bo'lib, unda pedagogik mahorat o'quv kursining mazmuni, maqsadi, vazifalari, shuningdek uning tarkibiy qismlari va ularning shakllanish jarayoni bayon etiladi.

Ushbu o'quv qo'llanma institut o'quv-uslubiy kengashining 2005 yil “___” _____ gi yig'ilishida muhokama etilib, ichki foydalanish maqsadida chop etishga tavsiya etilgan.

Taqrizchilar: Karimov I. pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.
Temirov N. FarDU dotsenti.

SO'Z BOSHI

Pedagogika fanining hozirgi zamon yutuqlariga asoslanib, davr talabiga mos keladigan pedagog mahoratining shakllanish yo'llari va uning ayrim nazariy asoslarini yaratish juda muhimdir. Barkamol avlodni rivojlantirish va shakllantirish vazifalarining serqirraligi va murakkabligi, pedagogik mahorat muammosi ta'lim-tarbiya nazariyasi va amaliyoti uchun o'ta zarurligini hisobga olganda eng dolzarb masaladir. Barcha ta'lim muassasalari uchun usta pedagog nihoyatda zarur. Shu jihatdan pedagogik mahorat ta'lim-tarbiyani optimallashtirishning kasbiy ko'nikma va malakalari tizimi hisoblanib, asosan, yosh avlodni maqsadga muvofiq yo'naltirish, ularning ma'naviy e'tiqodini, dunyoqarashini, qobiliyatini ijtimoiy ehtiyoj nuqtai nazardan har tomonlama rivojlantirish va takomillashtirishdan iborat.

Ushbu kursni o'rganishdan asosiy maqsad pedagoglarda madaniy tafakkur, o'quvchilar bilan muomala qila olish ko'nikmasi, o'z hulqini o'zi boshqara olish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha faoliyat tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur qo'llanmani tuzuvchilar har bir talaba va bo'lgusi yosh o'qituvchi, shuningdek, mazkur masala bilan shug'ullanuvchi mutaxassislariga o'zlarining kasbiy bilim va mahoratini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar, bilan yordam berishga harakat qilishgan.

Qo'llanma o'zbek tilida birinchi marotaba tayyorlanayotgani uchun unda kamchiliklar mavjud. Ularni bartaraf etish hamda to'ldirib, boyitishda o'z maslahatlari bilan ishtirok etadigan barcha kitobxonlarga oldindan minnatdorchilik bildiramiz.

PEDAGOGIK MAHORAT KURSINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Yangi insonni shakllantirish masalasining ko'p qirrali va murakkabligi pedagogik mahorat muammosining hozirgi zamon tarbiya nazariyasi va praktikasi uchun muhimligini ko'rsatib beradi. Chunki hamma vaqt insonni har tomonlama mukammal tarbiyalash, uning kelajagini belgilash borasida tarbiyachi pedagog mahorati, uning yetukligi, chuqur kasbiy bilimi, ko'nikma va malakasi, maxsus bilim, tajribasiz erishib bo'lmaydi. Ayniqsa o'quvchi ehtiyoji va e'tiqodini, uning qobiliyati va amaliy ko'nikmalarini mahoratli pedagogsiz shakllantirish mumkin emas.

Bu borada ta'lim muassasalari - maktablar uchun mohir pedagoglar juda zarur. Pedagogik mahorat barcha o'quv-tarbiyaviy faoliyatning eng qulay yo'llarini belgilaydi, shaxsning barcha tomonlarini rivojlantirish va takomillashtirishga maqsadli yo'naltirish, uning dunyoqarashini, ehtiyojini, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatini shakllantirish uchun maxsus kasbiy bilim, ko'nikma zarur.

Pedagogika shunday universal va o'ta kuchli ta'sir vositalariga ega bo'lishi kerakki, undan quvvat olgan tarbiyalanuvchi har qanday salbiy, hatto o'ta kuchli yomon ta'sirga tushib qolganida ham o'shaning ta'siridan chiqib keta olsin.

Hozirgi pedagogik ta'lim yo'nalishi, hammadan avval, bo'lajak pedagog mutaxassislarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yetarli sharoit belgilab berishi kerakki, natijada o'sha mutaxassisni chuqur ilmiy, kasbiy-pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lishga undaydi.

Huddi shu maqsadda birinchi bor Respublikamizning barcha oliy o'quv yurtlaridagi o'quv rejasiga ko'ra pedagogik mahorat asoslari kursi tashkil etildi. Albatta bungacha ushbu muammo bo'yicha shug'ullangan chet ellardagi taniqli pedagoglardan V.A. Slastenin, A.I. Piskunov, A.P. Petrovskiy, V.K. Rozov, L.F. Spirin va boshqalarning ishlarini aytib o'tish

mumkin. Ularning asarlarida pedagogik mahoratni shakllantirish yo'llari haqida fikr yuritiladi.

Umuman olganda, psixologik - pedagogik fanlar tizimida va amaliyotda juda katta tajriba, bilimlar manbai, tavsiyalar to'plangan bo'lib, bular o'qituvchilarga, bo'lg'usi pedagoglarga ma'lum sistema holda yetib borishi, ular ijodiy imkoniyatlari rivojiga ta'sir etishi kerak. Lekin mavjud pedagogik-psixologik va metodika bo'yicha darsliklarda pedagogik mahorat masalasiga kam e'tibor berilgan. Bu esa ana shunday bilimlarni - sistemalashtirilgan va ayniqsa oliy ma'lumotli pedagoglarni tayyorlash uchun zarur bo'lgan qo'llanmalar yaratish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Ana shunday yaxlit tarzda yaratilgan I. A. Zyazyun rahbarligida Moskvada, 1989 yilda nashr etilgan «Osnovo` pedagogicheskogo masterstva» nomli o'quv qo'llanmasi mavjud xolos.

Ushbu qo'llanma mualliflarining tavsiyasiga ko'ra shu kursdan dars beruvchi pedagog uchun talabalarni bo'lajak kasbiy tayyorgarlik darajasida ajratilgan soatlar va boshqa sharoitlar hisobga olinib, turli variantlar bo'yicha dars tashkil etish mumkin deb taklif etadilar. Shunga ko'ra biz ushbu kursni o'rganishda quyidagi mavzularga e'tiborni qaratishni muhim deb bildik.

1.Pedagogik mahorat asoslari kursining predmeti, maqsadi va vazifalari. (2s. 2s)

2.Pedagogik faoliyatning o'ziga xos tomonlari. (2s.2s.)

3.Pedagogik mahorat mazmuni, uning tarkibiy qismlari. (2s.2s.)

4.Pedagogik mahoratni shakllantirish va amalga oshirish yo'llari. (2s.2s.)

5.6.O'qituvchi mahorati muammosi yyechimida maktab va teatr pedagogikasining o'zaro bog'liqligi. (2s. 2s.)

7.Pedagogik jarayonda ishontirish va ta'sir etish. (2s.2s.)

8.Pedagogik texnika. Pedagogik takt. (2s.2s.)

9.O'qituvchilik faoliyatida notiqlik san'ati. (2s.2s.)

10.O'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro muomala madaniyati. (2s.2s.)

11.12. Darsda o'qituvchi mahorati. (2s.2s.)

13.Tarbiyachi mahorati. (2s.4s.)

14.Ushbu kurs yuzasidan 26 soat ma'ruza, 10 soat seminar, 14 soat laboratoriya va amaliy ishlar bajariladi. Kurs tugagach, uning natijasi ma'lum reyting asosida baholanadi.

Pedagogik mahorat-kasbiy pedagogik faoliyatni yuqori darajada tashkil etishni ta'minlovchi shaxsiy xususiyatlar yig'indisi bo'lib, uning elementlari:

1.Kasbiy bilim, fanlarni o'qitish metodikasi, pedagogika va psixologiya.

2.Insonparvarlik yo'nalishi - qiziqishlar, oliy maqsad, boyliklar.

3.Pedagogik qobiliyat - kommunikativlik, pertseptiv qobiliyat, dinamizm, emotsional turg'unlik, optimistik tarzda oldindan ko'ra bilish, kreativlik.

4. Pedagogik texnika - o'zini boshqarishni, o'zaro ta'sir mexanizmini bilish.

5. Kommunikativlik-odamlarga yaqinlik, samimiylik, xushmuomalalik.

PERTSEPTIV QOBILIYAT - kasbiy ziyraklik, pedagogik intuitsiya, kuzatuvchanlik.

SHAXS DINAMIZMI - irodaviy ta'sirga va mantiqiy ishonchga qobiliyat. HISSIY BARQARORLIK - o'zini boshqarish qobiliyati.

OPTIMAL PROGNOZ - oldindan aytib berish.

KREATIVLIK - ijodkorlikka, ijod qilishga qobiliyat.

Empatiya (bu shu holatda, shu vaziyatda o'quvchi o'rniga o'zini qo'yib ko'rish) ya'ni uning xursandchiligini, xafachiligini birga baham ko'rish, ya'ni bola yuragini harakatini seza bilish demakdir.

Hozirgi zamon uzluksiz talim tizimida bo'lajak mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish, chuqur ilmiy, kasbiy pedagogik tayyorgarlikka erishishga imkon yaratilishini nazarda tutadi.

Psixologik - pedagogik fanlar tizimida bu masalaga ma'lum darajada e'tibor berilgan bo'lsada, lekin respublikamizda yaxlit bir sistema tarzida o'rganilib, talabalar keng qo'llashi uchun qo'llanma, darslik ishlab chiqilmagan edi.

Shu maqsadda biz o'rganmoqchi bo'lgan «Pedagogik mahorat asoslari» kursi ta'lim va tarbiyaviy ishlarning asosiy malakalarini hosil qilishga: pedagogik muomala, nutq pedagogikasi, pedagogik o'zaro ta'sir ko'rsatish, pedagog - psixik holatini mustaqil tartibga solib turish, pedagogik ta'sir ko'rsatish dramaturgiyasi va rejissurasi, fikrlash madaniyati, o'quvchilar bilan muomala madaniyati, xulqini, o'z-o'zini boshqarish madaniyati, turli pedagogik treninglar va ularning elementlarini shakllantirish va boshqalarga qaratilgan.

Umuman olganda, bo'lg'usi mutaxassis pedagogik mahorat qirralarini mukammal bilishi, bu borada yetakchi mohir o'qituvchilar pedagogik ish tajribalarini o'rganishlari zarur. Quyida mohir o'qituvchi pedagogik tajribasini o'rganish sxemasi keltirilgan.

I.Maqsadni o'rganish vazifalarini shakllantirish: dolzarb mavzularini aniqlash.

II.Pedagogik fanlar va ta'lim amaliyoti bilan bog'liq masalalarni hal etishda mohir o'qituvchilar erishgan natijalarni aniqlash.

III.Ilg'or pedagogik tajriba to'g'risida faktik materiallarni to'plash:

1. Bevosita:

a) o'quv - tarbiya jarayonini kuzatish asosida;

b) mohir o'qituvchi va ta'lim muassasasi rahbari bilan suhbat asosida;

v) maktab hujjatlarini o'rganish yo'li bilan amalga oshiriladi.

2. Bevosita:

a) pedagogik adabiyotlarni o'rganish;

b) mohir o'qituvchilar ish tajribalari to'g'risidagi qo'lyozma (doklad, uslubiy hujjatlar) materiallarni o'rganish orqali;

v) o'qituvchiga sirtqi uslubiy topshiriqlar (anketa, xat bilan murojaatlar) berish va javoblarini o'rganish asosida.

g) tahlil, umumlashtirish, xulosa; o'rganilgan tajribaning o'ziga xos tomonlari; uning pedagogik tavsifi asoslanishi zarur.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Pedagogik mahorat kursini o'rganishdan maqsad nima?
2. Pedagogik mahorat asoslari kursi bo'yicha qanday omillarni bilasiz?
3. Ushbu kursni o'rganishda qaysi masalalarga asosiy e'tibor qaratilgan?
4. Mazkur kursni o'rganish uchun ajratilgan vaqtni aytib bering?
5. Mohir, o'qituvchilar ish tajribasini o'rganish sxemasi qanday ko'rinishga ega?
6. Pedagogik mahorat deb nimaga aytiladi?
7. Pedagogik mahoratning asosiy elementlari qaysilar?
8. Bevosita qanday yo'llar bilan pedagogik tajriba o'rganiladi?
9. Bavosita pedagogik tajribalarni o'rganishning qanday yo'llari mavjud?

PEDAGOGIK MAHORATNING SHAKLLANISHIDAGI OMILLAR

Mohir o'qituvchi bo'lish, avvalo, o'qitish tizimiga bog'liq bo'lish bilan birga, o'qiyotgan odamning harakatiga ham bog'liqdir. Shuning uchun oliy ta'lim tizimida o'qitish tizimi bo'lg'usi o'qituvchi uchun o'qish jarayonini qurish va anglab yetishga yordam beradi. Avvalo, oliy o'quv yurti talabani o'qitish jarayonida yuqori kasbiy mahoratga erishuvini ta'minlashga asosiy e'tiborini qaratishi kerak. Pedagogik mahoratni rivojlantirish o'qituvchilar tayyorlashni koordinatsiya qiluvchi asosidir. Shularning diqqat markazida esa psixologik-pedagogik fanlar turadi.

«Pedagogik mahorat asoslari» kursi psixologiya-pedagogika va

pedagogika tarixi fanlarini o'rganish talabaga kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishning mantiqi to'grisidagi tasavvurni berishi zarur.

«Pedagogik mahorat asoslari» kursidagi bugun bir mashgulotlar tizimi qimmatli kasbiy yo'nalishlarning rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, «Ideallar bloki» bo'lg'usi o'qituvchilik kasbi, uning obro'si to'g'risida tasavvurlar hosil qiladi. (Men - ideal o'qituvchi). Shuningdek o'z-o'zini anglab yetish (men real o'qituvchi) va idealga (pedagogik texnika) yaqinlashish, usullar bilan qurollantirishga qaratilgan.

Bu kursning birinchi bosqichi talabaga muomala va munosabatda o'z pedagogik o'rnini egallab borishda yordam beradi. Ikkinchi bosqichida talaba o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning mahorat asoslarini egallab boradi.

Bu kursni o'rganish quyidagi printsiplarga amal qilinganda muvaffaqiyatli hal etiladi.

1. Ta'limga yaxlit yondashish printsipida, bilimlar oldin tajribada ko'rib o'tilgan tarzda o'zlashtirib boriladi. Mashg'ulot shunday ko'riladiki, mavzuning nazariy qismi munozara jarayonida o'zlashtiriladi, sxema - konspekt tuzish yoki boshqacha tizim ko'rinishida anglab yetish kerak bo'ladi. Keyinchalik olingan bilimlar pedagogik qobiliyatni rivojlantirishga yordam beradigan mashqlarda amalga oshiriladi. Keyinchalik tushunib yetilgan muammo pedagogik mashq (trening) orqali anglab yetiladi va bilimlarning ko'nikmaga aylantirishga yordam beradigan pedagogik holatlarda modellashtiriladi.

2. Faol kommunikatsiya printsipti, guruhda talaba faolligini tezlashtirishga qaratilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Faoliyatni aks ettiradigan lavhalarni namoyish etadigan rollarga bo'lingan o'yinlar, musobaqalar, munozaralar o'tkazishdan iborat.

3. Pedagogik harajatlar bo'linganligi (taqsimlanganligi) printsipti psixofizik va pedagogik mashq (trening) jarayonida ayrim usullarni - sistemali o'zlashtirish maqsadi bilan bog'liq. Eng muhimi, har bir talaba u

yoki bu o'quv yilida o'zlashtirish kerak bo'lgan ma'lum bilim hajmini, ko'nikma, tushunchani bilishi zarur.

Masalan, kurs talabasi, o'zining tashqi qiyofasini, nutqini, elementar pedagogik muomala madaniyatini va tashkilotchilik texnikasini o'zlashtirib olishi kerak.

4. Mashqda bog'langanlik printsipli pedagogik texnika rivojlanishiga yo'naltirilgan va kichik dars muhitida ko'nikmalarni ijodiy qo'llashga qaratilgan vazifalarni hal etish bilan bog'liq.

5. Turli nuqtai nazardan yondashuv printsipli pedagogik mahorat bo'yicha mashg'ulotlarda mutaxassisliklarni hisobga olish bilan bog'liq.

6. Bilim va ko'nikmalarning bog'liqligi printsipli. Oliy o'quv yurti laboratoriya sharoitida olingan bilimlar bilan, tayanch ta'lim muassasalarida o'tkazilgan pedagogik amaliyot davomida olingan ko'nikmalarning o'zaro bog'liqligi: dars va tarbiya jarayonlarida kuzatish, o'quv va tarbiyaviy ishlarni mustaqil ishlab chiqish va uni o'tkazishgacha bo'lgan tizimni yo'lga qo'yish bilan bog'liq.

Pedagogik mahoratning yuzaga keltirish universitetning butun hayotni pedagoglashtirish orqaligina muvaffaqiyatli hal etiladi. Ayniqsa oliy o'quv yurtida o'tkaziladigan pedagogik bayramlar, o'qituvchilar kuni, pedagogik masalalarni teatrlashtirilgan holda yechish, topshiriqlar musobaqasi, «Mehribon ko'z» konkursidagi chiqishlarni taxlil etish, pedagogik o'qishlar, «Talabalar, javob bering» kechasi, turli mashhur pedagoglar bilan uchrashuvlarni tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi.

ESTETIK HIS-PEDAGOGIK MAHORATNING MUHIM KOMPONENTI

Isbotsiz ham ma'lumki quruq, ehtirossiz, axborot xarakteridagi darslar ham ilmiy, ham tarbiyaviy jihatdan kam ta'sir etadi. Shuning uchun ham o'zining his-tuyg'usini ifodalay oladigan va ularni bolalar seza oladigan qilib,

o'ziga tortadigan qilib yetkaza oladigan o'qituvchining mahorati muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'zining his-tuyg'usini kuzata olish, bildirish uchun nutqning intonatsiya - fonetik vositasidan, shuningdek, jest, mimika, ma'no kasb etadigan turishlardan foydalanadi. O'qituvchi o'zining hissiyot tili yordamida o'quvchilarning qarashlari xatti-harakatlari, axloqiy-huquqiy odatlariga o'z munosabatini bildirish orqali, ularni «zaharlaydi». Bunday hissiy gormoniyaga erishish orqali o'quvchilar hissiy dunyosiga faol ta'sirini yuzaga keltiradi.

Har bir predmet o'qituvchisi, o'quvchilarni ishontirishni his-tuyg'usiz amalga oshirish mumkin emasligini yaxshi bilishi kerak. Ishontirish shunchalik puxta bo'ladiki, agar bilimlar bilan go'zallik bir-birini to'ldirsa, bir-biriga uyg'un bo'lsagina yaxshi bo'ladi. Ijodiy his-tuyg'u asosida shaxsning ehtiyojlari va qiziqishini belgilab beruvchi hulqning stereotiplari, psixofiziologik ko'rsatmalar samarali shakllanadi. Pedagogik mahorat fikrlash va hissiyot, bosh va yurakning o'zaro garmoniyasiga asoslanadi.

Amaliy o'quv-tarbiya ishlari uchun o'qituvchilar hissiyotining ko'rinishlari, ularning xususiyatlari yuzaga kelishining o'ziga xosligini bilish kerak. Bilamizki, shaxs ma'naviy dunyosi hammadan avval ko'p obrazli, davomiyligi bilan ajralib turadigan hissiyot ummonidir. U, avvalo, tafakkur, iroda, axloqiylik, bilim, madaniy dunyoqarash bilan bog'liq.

Hissiyotni birlamchi va ikkilamchi hissiyotga ajratish mumkin. Insonning birlamchi hissiyoty evolyutsiyaning biologik bosqichida shakllangan va rivojlangan bo'lib, hayvonot chegarasidan chetga chiqmaydi. Ular inson ongi uchun asos bo'la oladi xolos. Ikkilamchi hissiyot faqat biologik asosgagina emas, balki ijtimoiy asosga ham qurilgan.

Hayotda ikki xil hissiyot, ijobiy va salbiy hissiyot bo'lib, ularni «estetik hissiyot» tushunchasi bilan belgilash mumkin. Lekin uni keltirib chiqaruvchi sohalar ko'p: mehnat, san'at, din, inson munosabatlari va b.q. Ijobiy hissiyotga go'zallik va buyuklik, salbiy hissiyotga - xunuklik va pastkashlik kiradi. Ularning o'rtasidagi o'tuvchi hissiyot fojia va komik hissiyot,

hisoblanadi.

Inson hissiyotining tabiati oliy nerv faoliyati bilan bog'liq bo'ladi. Hissiyot organizmdagi tashqi va ichki o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Tashqi jihatdan u yuza, bo'yin mushaklarining o'zgarishida, jest dinamikasida, mimika, ko'z soqqalarining kattalashuvi yoki ularning harakatida, ko'z pir-pirashida, ko'z kichrayishida, teri rangining o'zgarishida, kulgusi va yig'isida namoyon bo'ladi. Ichki hissiyot ichki sekretsiya bezlar faoliyatidagi keskin o'zgarishda, organizmning ma'lum uchastkalarida qonning ko'plab to'planishi, yurak faoliyati ritmining o'zgarishida, ovqat hazm bo'lish jarayonining sekinlashuvi, qon uyishining tezlashuvida ko'rish mumkin. Bular xaqida o'qituvchilar yaxshi bilibgina qolmasdan, balki bolalar ijobiy estetik hissiyotini boshqarish metodikasi bilan ham yaxshi qo'rollangan bo'lishi kerak. Pedagogik jarayonning muvaffaqiyati faqat va yana faqat ana shunga bog'liq ekanligini esdan chiqarmaslik kerak.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Ideallar bloki va uning bosqichlarini qanday izohlash mumkin?
2. Pedagogik mahorat kursini o'rganishda qanday printsiplarga rioya qilish zarur?
3. Xissiyotning qanday ko'rinishlari mavjud?
4. O'quvchi rivojlanishidagi ikki holatni tushuntirib bering.

PEDAGOGIK TEXNIKA. PEDAGOGIK TAKT

Texnika -usullar yig'indisi. Uning vositasi nutq va muomalaning noverbal vositalari hisoblanadi. Pedagogik texnika tushunchasiga 2 xil gruppaga komponentlari kiradi.

Birinchi gramma komponentlari o'qituvchi o'zining xulqini boshqarishi bilan bog'liq: emotsiyani (his-tuyg'uni), kayfiyatni boshqarish (psixik nagruzka - ijodiy kayfiyat), o'z tanasini boshqarish (mimika, pantomima). Ijtimoiy, portseptiv qobiliyatlar, e'tibor, kuzatuvchanlik, diktsiya, nutq tempi.

Ikkinchi gramma komponentlari shaxs va jamoaga ta'sir etish bilan bog'liq bo'lib, didaktik va tarbiyaviy jarayonlar texnologik tomonlarini ochishga yordam beradi. Didaktik tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ, ko'nikmalarni ko'rsatish bilan bog'liq, talab etishning texnologik usullari, pedagogik muomalani boshqarish jamoat ijodiy ishlarini tashkil etish va boshqarish bilan bog'liq ko'nikmalarni egallashda namoyon bo'ladi.

Ayrim tadqiqotchi pedagoglarning olib borgan izlanishlari yangi ish boshlayotgan o'qituvchilarda uchraydigan tipik xatolarni ochib beradi. Avvalo, bunday xatolar yangi ish boshlayotgan o'qituvchilarda, bolalar, ularning ota-onalari bilan suhbatda achchig'i chiqqanini bildirish yoki bildirmaslik, o'zini qay vaqtda bosiq tutishni bilmaslik bilan xarakterlanadi. Pedagogik amaliyot davrida yozgan kundaliklarida, bevosita suhbat davomida, talaba o'zlarining nutqi yaxshi emasligini bolalar bilan muloqotda ortiqcha qattiqqo'llik yoki ortiqcha yumshoqko'ngillik qilgani, tez gapirib yuborayotgani, o'z o'zidan qo'rqish, o'rinsiz doska oldida turib qolish, yurish, o'tirish, turish me'yorini, qo'llari og'irlashib, uni qaerga qo'yishni bilmasligini aytishib, bu borada maslahat berishni so'raydilar. Talaba gavdasini, qo'l harakatlarini, boshni tutishidagi nomuvofiqlik, uni bartaraf etish yuzasidan nimalar qilish kerakligini bilgisi keladi.

Ovozini boshqarishdagi monotonlik, nutqning hissiz, ma'nosizligi kabi kamchiliklar aytib o'tiladi. Bu kabi kamchiliklar o'qituvchining o'quvchiga samarali ta'sir ko'rsatishiga halaqit beradi. Bo'lg'usi o'qituvchining o'zini boshqarishdagi bu va boshqa kamchiliklarni bartaraf etish pedagog mutaxassislar tayyorlash sohasida amalga oshirilishi zarur bo'lgan jiddiy masalalardan biri hisoblanadi.

2. Pedagogning tashqi qiyofasi.

Emotsional holatlarni boshqarish. Quyidagi savollarga «Ha» yoki «Yo'q» deb javob bering.

1. Siz doimo xotirjam va o'zingizni bosiq tuta olasizmi?
2. Kayfiyatingiz?
3. Uyda va maktabda doimo e'tiborli va yig'inchoqmisiz?
4. His-tuygularingizni boshqara olasizmi?
5. O'rtoqlaringiz va yaqinlaringiz bilan doimo ham e'tiborli va samimiymisiz?
6. Materialni ongli o'zlashtirasizmi?
7. Emon, be'mani odatlaringiz bormi va ulardan qutilishni xohlaysizmi?
8. Qaysi holatlarda o'z xulqingiz, xatti-harakatingizdan norozi bo'lgansiz?

Agar siz barcha savollarga faqat «Ha» deb javob bergan bo'lsangiz bu sizning o'ta hotirjamligingizdan, o'zingizni boshqara olishingizdan, ortiqcha tashvish yo'qligidan yoki o'zingizga ortiqcha baho berib yuborganingizdan deb hisoblasa bo'ladi. Agar javoblar salbiy bo'lsa, u holda tashvishli, ishonchsizlikdan, o'zingizdan qoniqmaslik, o'z-o'zingizga tanqidiy qarayotganingizdan dalolat beradi. Agar «Ha» va «Yo'q» javoblar aralash bo'lsa, u holda o'zingizga tanqidiy qarayotganingizni, kamchiliklaringizni ko'ra olishingizdan dalolat beradi. Buni o'zingizni tarbiyalashda dastlabki qadam deb hisoblash mumkin. O'z-o'zingizni boshqarish usullaridan eng muhimlari:

a) samimiylik va kelajakka ishonch;

Ta'sir me'yori turli tarbiyaviy vositalardan foydalanishda ham ko'rinadi. Dorishunoslikda me'yoriy o'lchamlarni aniq belgilash qanchalik zarur bo'lsa, o'qituvchining so'zi, uning foydalanayotgan metodlari ham eng qulay, majburiy bo'lmay, ustalik bilan foydalanishni taqozo etadi.

Ortiqchalik teskari natija berishi ham mumkin, Ortiqcha talabchanlik - quloq solmaslik, ortiqcha yumshoqlik - qo'polikka olib keladi. O'qituvchi

madaniy muomalasi taktning turli ko'rinishlarida namoyon bo'ladi: darsda, sinfdan tashqari ish-larda, bo'sh vaqtlarda.

6) o'quvchilarning o'qituvchilar bilan ziddiyatlarini tahlil etish shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining taktsizligi, qo'polligi, ko'pincha, tarbiyalanuvchining tashqi ko'rinishi, aqli, qobiliyati bilan bog'liqdir. Ba'zan o'qituvchilar quyidagicha tanbehlarni normal hol deb biladilar.

Masalan: «Nimaga hadeb qimirlayverasan, huddi ichingda ari bordek». Yoki dars vaqtida yigit yoki qizlarning boshqacharoq kiyinib kelganini achchiqlanib gapiradi.

Takt o'qituvchi uchun darsning barcha bosqichlarida zarur. Ayniqsa, o'quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash vaqtida o'qituvchi o'zining xulqiga e'tibor berishi kerak. Bu o'rinda takt, avvalo, o'quvchi javobini eshitishda namoyon bo'lishi zarur. Ja-voblarning mazmuni va shakliga o'ta e'tibor va qiziqish bilan quloq solish, ma'lum qiyinchilik yuzaga kelganda esa pedagog o'zini tuta bilmog'i lozim.

Hamma o'quvchilar qaysi o'qituvchi yaxshi bo'lsa, odob bilan e'tibor berib eshitsa, o'shanga javob berishni xohlaydi. Bu holatlarda tabassum, qarashlar, mimika, bosh qimirlatish bilan javoblarni quvvatlab turish, yo'l-yo'lakay izoh berish juda muhimdir.

O'smir yoshidagilar befarq quloq soladigan o'qituvchilar javob berishga halaqit beradi, deyishsa, o'ninchi sinf o'quvchilari esa tanbeh beruvchi, istehzo bilan qarab, mensimay baholovchi o'qituvchilar ularning javob berishlariga halaqit berishlarini aytadilar.

O'quvchi bilimlarini baholashda qo'yilgan baholarni izohlash, tahlil etish, qiyoslash kabi usullarda, samimiy va ob'ektiv tarzda amalga oshirilsa, uning natijasi yuqori bo'ladi.

v) pedagogik takt o'qituvchi xulqining ihcham, serma'no kasb etishini, ya'ni, taktik yo'lni ham hisobga oladi. Odatda o'qituvchi bolalar oldida turli rollarda, ko'rinishlarda chiqadi va u turli ohang, turli ko'rinishlar bilan, taktik usullar orqali ta'sir ko'rsatishni talab etadi.

Darsda agar bolalar mashg'ulotlarga tayyorlanmay kelishsa, aniqlik, qat'iylik, korrektilik, quruqroq rasmiy ohangda muomala qilish zarur. Sinfdan tashqari o'tkaziladigan suhbatlar, sayohatlar, ekskursiya vaqtida erkin fikrlilik, mehribonlik, ko'ngil ochiqlik zarur bo'lsa, harakatli o'yinlar vaqtida do'stona muomala kerak bo'ladi. Shuning uchun muomalaning turli shakllari: yig'ilishlar, munozara, bo'sh vaqt o'qituvchidagi muomalada o'ziga xoslikni talab etadi. Pedagogik takt mahorat bilan birga tarbiyalanadi va egallanadi. U o'qituvchining ma'naviy yetuklik darajasi va maxsus bilimlarni egallash bo'yicha hamda bolalar bilan muomala ko'nikmalarini shakllantirishi yuzasidan o'z ustida katta ishlar qilish natijasidir.

- a) pedagogik taktning egallash shartlari;
- b) o'qituvchilarga ta'sir etish usullarini bilish;
- v) bolalarni sevish va uni amalda ko'rsata olish;
- g) bolalar xulqining ichki harakat mexanizmini kuzatish va ko'ra bilish;
- d) ma'lum holatlarni tez baholay olish;
- e) ta'sir etishning maqsadga muvofiq usullarini tanlash. (Bu erda ko'proq aylanma usulini qo'llash: «Yana o'zing bilasanu, lekin mana buni taklif etgan bo'lar edim»).

NAZORAT SAVOLLARI

1. Yosh o'qituvchilarning tipik holatlari nimalardan iborat?
2. Emotsional holatni boshqarish deganda nimani tushunasiz?
3. Nutq texnikasi va uning mashqlarini sanab bering?
4. Pedagogik takt va taktika nima?
5. Pedagogik taktning egallashda qanday shartlarga rioya qilish zarur?

O'QITUVCHI FAOLIYATIDA NOTIQLIK SAN'ATI

Insonlar hayotida nutqning qanchalik katta ahamiyatga ega ekanligi har bir kishiga ham ma'lum, chunki odamlar til yordamida fikr almashish, bir-birlarini tushunishdan tashqari, o'z istaklarini, his-tuyg'ularini, irodalarini ham izhor etadilar.

Nutq kishilarning bir-birlariga ta'sir etishning qudratli vositasidir. So'z insonni ishontirishi mehnat va g'alabaga chorlashi, yomon yo'ldan qaytarishi, quvontirishi yoki jahlini chiqarishi, hatto o'ldirishi ham mumkin.

O'qituvchi faoliyatida nutq juda muhim funktsiyalarni bajaradi. O'qituvchilar nutq orqali bilim, ishonchga ega bo'ladilar. Muayyan his-tuyg'ularga tushunib yetadilar, o'qituvchining so'zlari ta'sirida bolalarda muayyan psixik protsesslar va psixik holatlar vujudga keladi, shaxsiy jihatlari shakllanadi.

Nutqning fiziologik asoslari I. P. Pavlov tomonidan tushuntirib berilgan. Uning ta'limotiga asoslanib, sezgilarimiz, idrokimiz va tasavvurlarimizni atrofimizdagi tashqi dunyoning birinchi signallari deb yuritamiz, nutq va tafakkur esa ikkinchi signal sistemasidan iboratdir. So'z voqelikdagi narsa va hodisalarni idrok qilish hamda tasavvur etishdan iborat bo'lgan bevosita signallarning signalidir.

Insondagi ikkala signal sistemasi birgalikda mavjuddir. So'z asosida doimo konkret narsa, hodisa, voqelik yoki umumlashgan tushuncha tasavvuri mavjud bo'lmog'i zarur. Aks holda, nutq ham real hayotni aks ettira olmaydi, hamda tafakkur ham umumlashtirish vositasi bo'lmay qoladi.

Inson tafakkur bilan bog'liq bo'lgan nutq ikkinchi funktsiya-ni bajaradi.

Birinchi, u boshqa odamlar bilan aloqa vositasi, bundan tashqari, nutq tafakkur formasi, chunki har birimiz «ichki nutq» deb atalmish «so'zlar bilan fikr yuritamiz».

O'zgalarga qaratilgan nutq og'zaki va yozma ravishda bo'lishi ham mumkin. Nutqning bu ikkala ko'rinishi bir-biriga uzviy bog'liq bo'lib,

bularning birini egallash ikkinchisiga bog'liq. Lekin, ba'zan shunday ham bo'ladiki, og'zaki nutqni yaxshi o'zlashtira olmagan odam o'z fikrini yozma nutqda yaxshi bayon etishi va, aksincha, yozma nutqi yaxshi rivojlanmagan odam yaxshi gapira olmasligi ham mumkin.

O'qituvchi uchun nutqning ikkala turini bilish, ayniqsa, og'zaki nutqni yaxshi egallashi zarur. Nutq monolog (o'qituvchida bu ma'ruza va himoya ko'rinishida bo'ladi) va dialogik (bu ikki shaxsning o'zaro suhbatidan iborat bo'ladi), turlari bilan ham bir-biridan farq qiladi.

Pedagog bu tajribasida tashqi nutqning ikkala turidan ham foydalanadi.

O'qituvchining nutqi o'quvchilarga nimani o'rgatmoqchiligiga qarab turli xarakterga ega bo'lishi mumkin va boshqa nutqlar kabi tuzilaveradi. Lekin faqat pedagogik nutqqagina xos bo'lgan spetsifik belgilarni ham ko'rsatish mumkin.

O'qituvchining nutqi, avvalo, yo'naltirilgan yoki, boshqacha aytganda, undalma nutqdan iboratdir. Bunda gapirilayotgan gapni tinglovchilar qaysi darajada qabul qilayotgani hisobga olinadi. O'qituvchi materialni turli shaklda bayon qilishi mumkin. Masalan, hikoya qilish, ma'ruza va suhbatlar shular jumlasidandir. Lekin sinf bilan doimiy aloqada bo'lish zarur.

2. Har bir odam nutqining o'ziga xos xususiyatlari bo'ladi. O'qituvchilarning o'quvchilarga o'quv materiallarini tushuntirishi, ular bilan suhbatlar olib borishiga qarab quyidagi nutq hususiyatlarini ko'rsatish mumkin.

Ba'zi o'qituvchilarning nutqi juda ta'sirchan bo'ladi. Bunday o'qituvchilar nutqi his-tuyg'uga sug'orilgan bo'lib, ular o'zlari gapirayotgan gaplardan o'zlari ta'sirlanadi, ana shundagina o'quvchilarga ham muayyan kayfiyatini yuqtiradilar.

O'qituvchining nutqi muayyan mazmuni natijasida bolalarning his-tuyg'ularini uyg'otibgina qolmay, balki uning dramalashtirish, to'g'ri ifodalash, so'zlarni aniq, burro talaffuz etish tufayli ham ta'sirchan bo'ladi.

Boshqa o'qituvchilarda esa nutq ongga ohista ta'sirsiz, ham ifodali, qat'iy izchillikka rioya qilingan holda, daliliy va mantiqiy bo'ladi. Bunda o'ziga xos nutq bilan hikoya qilgan o'qituvchilar ilmiy masalalarni qanday hal qilish va o'quvchilarni bunday aqliy ishlariga qanday jalb etishni rejalashtiradilar. Bunday nutqni «diskursov», ya'ni mulohazali nutq deyiladi.

Nihoyat yana bir xil o'qituvchilar borki, ularning nutqlari emotsional hamda diskursov emas, ammo o'quvchilar ularning nutqini yaxshi o'zlashtiradilar. Bunday nutqlarda zo'r ishonch kuchi yangraydi, gapirilayotgan gapga chuqur ishonch paydo qiluvchi kishining irodasi borligi sezilib turadi, o'z o'quvchilarida ixtiyorsiz ishonch hosil etadi.

O'qituvchi o'z nutqining mukammal bo'lishi uchun g'amxo'rlik qilishi va bunday nutq uning ishida ishonchli qurol bo'lib xizmat qilishi lozim. Pedagogik nutq qanday talablarga javob berishi kerak?

3. Ta'lim-tarbiya ishlarida pedagog nutqi uchun xarakterli bo'lgan sifatlarni ikki gruppaga bo'lish mumkin: nutqning turtiligini ta'minlovchi sifatlari va ta'lim berish, tarbiyalash vositasi tufayli uni amalga oshiruvchi sifatlardir. Birinchi gruppadagi pedagogik nutq sifatiga nutq leksikasi, uslub fonetikasi, talaffuz etilishi, so'zlardagi urg'u jummalarning benuqson bo'lishi, shevachilik, arxaizmdan qochish, nutqni buruvchi ortiqcha so'zlarni ishlatmaslik kiradi. Har bir o'qituvchining nutqi shunday bo'lishi lozim.

Ammo nutqi noto'g'ri o'qituvchilar ham uchrab qoladi. Bu kamchiliklar ko'pincha bilimsizlikdan emas, balki ehtiyotsizlik, ba'zan maktabda dars berayotganda o'z nutqi ustidan yetarli nazorat qilmasligidan va maktabdan tashqari joyda madaniyati kam kishilar orasida ularga ixtiyorsiz taqlid qilish tufayli sodir bo'ladi.

Turli odatlar nutq sifatiga ta'sir qiladi, shuning uchun ham boshqalarga qaraganda, o'qituvchi ko'proq o'zini, ayniqsa yashab turgan yerida gap orasida noto'g'ri so'z, jumalalar ishlatilganda o'zining nutqini ham kuzatib borishi lozim.

To'g'ri (grammatika qoidalariga muvofiq) gapirish mumkin, biroq,

shunday bo'lsa ham, nutq chiroyli chiqmaydi, «g'aliz» bo'ladi. Silliq, ravon, to'xtalmay va keraksiz to'xtalishlarsiz gapirilgan gapni, kerakli so'zlarni tez topa bilganlar gapini eshitish yoqimli.

Zarur iboralarni tez tanlay olish so'z zahirasiga, fikrlash jarayonlarining tezligiga, gapiriladigan materialni yaxshi bilishiga, topqirlikka, kishining shu paytdagi umumiy holatiga va boshqa ko'pgina sabablarga bog'liqdir.

O'z nutqini qulay va to'g'ri tuza bilishda badiiy adabiyotni o'qib turish ayniqsa katta ahamiyatga ega. Kitob o'qiganda kishidagi lug'at boyligi ko'payadi, fikrning obrazlilik ortadi, nutq ravshan, chiroyli va odobli bo'ladi hamda grammatik jihatdan yaxshilanadi.

Tinglovchilarga tegishli ta'sir ko'rsatadigan pedagogik xususiyatlar (ikkinchi grupp) nutq sifatiga taalluqlidir. Bunga dastavval nutqning mazmundorligi, shuningdek, uning ravshan, yengil bo'lishi, o'quv materialini tushunarli qilib berishi kiradi. Bir hil ilmiy qoidani ikki o'qituvchi boshqa-boshqa bayon etishi mumkin. Birining aytganini o'quvchilar yengil va tez anglab oladilar, ikkinchisniki esa ular uchun tushuiri bo'lmaydi.

Bu erda bayon qilish bir tekis sistemada bo'lishi, materialni izchillik bilan tushuntirishi, ya'ni oldingi o'tilgan materialga asoslanishi, yangisini material asosida o'tishi, qiyinchiliklarni asta-sekin tugata borishi ham katta ahamiyatga ega.

Nutqda murakkab jumlar va notanish qiyin terminlar bo'lmasa, u ravshan hamda tushunarli bo'ladi. Qisqa jumlar bayon etiladigan murakkab materiallarni tez tushunib olishga yordam beradi.

O'qituvchi nutqining sodda bo'lishi uni tor mazmunga aylantirib yubormasligi kerak. Uning sun'iy murakkablashib kyetishidan, sohta bilimga aylanib kyetishidan qochish lozim. Nomzodlik dissertatsiyasini yoqlab, sinfda «olim»lik iboralari bilan ish boshlagan o'qituvchilar ham yo'q emas.

Ammo nutq turlaridan eng yomoni pand - nasihat usuli hisoblanadi, ayniqsa, buni o'quvchilar va o'smirlar yoqtirmaydi. Holbuki ko'pchilik

o'qituvchilar pedagogik ishdan nasihat juda zarur, deb hisoblaydilar. Bunday pedagoglar pand-nasihatlarining bolaga hech qanday yaxshi fikr, uning aqli va hissiyotiga hech qanday ozuqa bermasligini unutib qo'yadilar.

4. O'qituvchi, albatta, bolalarni koyiydi, ba'zan esa xayfsan ham beradi. Biroq nasihatgo'ylik qilish, ya'ni o'zini uzoq va jonga tegadigan pand-nasihatlar qilishdan qochish lozim. O'quv materiallarini bayon etish va tarbiyaviy suhbatlar imkoniyat boricha jonli o'tishi lozim.

Shu o'rinda notiq'larga berilgan qo'yidagi maslahatlarni keltirib o'tish mumkin.

1. Ma'ruzaga puxta tayyorlanish kerak.

Ma'ruzaga taalluqli bevosita yoki boshqa muhim va qiziqarli materiallarni to'plash lozim,

2. Ovozni fikrga bog'lab o'zgartirish, uni ko'tarish va pastlatish lozim. Bunday ovoz diqqatni o'ziga tortadi.

Og'zaki nutqning ayrim qismlari orasida pauza qilishning ahamiyatini ham unutmaslik kerak.

3. Gapirayotganda qo'l-gavdani harakatlantirish nutqni jonlantiradi, biroq bundan ehtiyotlik bilan foydalanish lozim.

4. Ma'ruzachidan sabotli bo'lish va har qanday noqulay sharoitda ham o'zini tuta bilish talab qilinadi.

Shovqin bo'lganda kishilarni tinch o'tirishga chaqirib, so'ngra nutqni davom ettirish lozim.

5. Nutq shakli - oddiy, tushunarli bo'lsin, ko'rgazmali taqqoslash, o'xshatish, ifodalash, epitetlardan foydalanish yaxshi ta'sir etadi.

6. Ma'ruzaning mazmuni auditoriyaga mos bo'lmog'i lozim.

7. Nutq oxirida xulosa qilish, ya'ni uning muqaddimasi bilan bog'lash lozim.

Pedagog nutqi haqida gapirganda, shuni qayd qilish kerakki, u ichki nutqning taraqqiy etishi bilan takomillashadi. Jumladan, og'zaki talaffuzni

shakllantirishdan oldin, odatda, miyada yaxshi pishitib olish zarur. Talaffuz etishdan oldin shu onda zarur so'zlarni miyada tanlash jarayoni ham yuz beradi.

Shunday qilib, pedagogik nutq masalasi o'quvchilar bilan gaplasha bilish hamda o'qituvchining o'z-o'zini tayyorlashda eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Buning natijasida u o'quvchilarda zarur his-tuyg'u hosil qiladi va shu bilan birga, ularga zarur tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, jonli fikr uyg'otadi hamda emotsional o'lchovda, ishonarli hamda tushunarli, yorqin gapirishni shakllantiradi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Pedagogik nutqning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
2. Pedagogik nutqning shakllari va kommunikativ xususiyatlari,
3. Uqituvchi nutqining o'ziga xos xususiyatlari nimada?
4. Nutq madaniyati deganda nimani tushunasiz?
5. O'qituvchi nutqini takomillashtirish yo'llari qanday?

O'QITUVCHI VA O'QUVCHILARNING MUOMALA MADANIYATI

Pedagogik muomala pedagogik mahoratning shakllanishida eng muhim vositalardan biri bo'lib, u pedagogik faoliyatning asosiy quroli hisoblanadi. Qator pedagog va psixolog olimlar bu sohada olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijasi o'laroq muomala o'qituvchi faoliyatida katta. ahamiyat kasb etishini isbotlaganlar.

Pedagogik muloqot o'qituvchi va o'quvchilarda dars payti va darsdan tashqari vaqtlarda:

- 1) qulay psixologik muhitni yaratish vositasi sifatida;
- 2) o'qituvchi bilan o'quvchilarning bevosita muomalasini pedagogik ta'sir ko'rsatishning o'ziga xos usuli sifatida ham qo'llashni taqozo etadi.

Muomala - axborot jarayonidir. Axborot ikki yo'nalishda: boshqarish sub'ektidan (pedagogdan) boshqarish ob'ektiga (o'quvchilarga) boradi va,

aksincha, ob'ektdan sub'ektga boradigan vositadir. Pedagog tarbiyalanuvchilar, umuman jamoa haqida, undagi ichki jarayonlar haqida hilma-xil axborotlarga ega bo'ladi. O'z navbatida, pedagog muomala jarayonida tarbiyalanuvchilarga maqsadga qaratilgan hamda har bir shaxs hayotiga kirib boradigan axborotlarni ma'lum qiladi.

Pedagog muomala orqali qanday axborot olishini qarab chiqar ekanmiz, o'quvchining shaxsi haqidagi axborotning muhimligini alohida ta'kidlab o'tish kerak. Bevosita muomala shaxsni g'oyat hilma-hil sharoitlarda va ko'rinishlarda o'rganishga imkon beradi. U shaxsning xulq-atvorida namoyon bo'ladigan yorqin va eng ta'sirchan tashqi belgilarni qayd etish bilangina kifoyalanmaydi.

Pedagog o'quvchilar bilan muomala qilar ekan, juda mayda detallarni ham anglab olishga qodir bo'ladi, bu detallar sirdan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmay shaxsdan sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlari bo'lishi ham mumkin.

Bu hol shaxsni chuqur tushunish imkonini berib, tashqi qatlam ostida boshqa usullar bilan aniqlab bo'lmaydigan narsalarni topish imkonini beradi. Bolalar bilan bevosita muomala pedagog jamoadagi yoki ayrim o'quvchilardagi biron bir voqeaning rivojlanish jarayonida o'rganish zarur bo'lganda ro'y berayotgan hodisalar va jarayonlarning sabab-oqibat aloqalarini payqab olishdan, ularning tuzilishi, paydo bo'lishi va rivojlanishini kuzatish, bundan tashqari, bu hodisalar va jarayonlarning yanada takomillashuvi to'g'ri ketayotganligini ma'lum darajada oldindan aytib berish kerak bo'lganda ham zarurdir.

Ayni bir xil hodisaning turli kishilar tomonidan zuhur qilinishidagi farq - u shaxsning o'tmishdagi tajribasiga bog'liqligi bilan izohlanadi. Bunday tajribaning uch jihati bor:

- umuman, hayotiy tajriba;
- pedagogik faoliyat tajribasi;

- muayyan jamoa bilan, o'quvchilar bilan muomalada bo'lish tajribasi.

1. Pedagogning boshqa kishilar bilan muomalada bo'lish tajribasi, bu tajribaning boyligi va muntazamliligi darajasi, pedagog o'zi shaxs sifatida qay darajada shakllanganligi, uning voqelikni qay darajada idrok etishiga va olingan axborotga baho berishga qodirligini aniqlab beradi.

2. Ikkinchi tomondan, pedagog faoliyati kishini o'zi duch keladigan hodisalarni tahlil etish va umumlashtirish tajribasi bilan boyitadi. Bu esa sheriklari ahvolini fahmlab olish va ular haqida hukm yuritish qobiliyatini oshiradi.

3. Nihoyat, pedagogning o'quvchilar bilan muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning xatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sababni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida u o'zi tez-tez keltirgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvoridan foydalanadi. Pedagogik muomala ijtimoiy-ruhiy jarayon sifatida shaxsning bilishi axborotlar almashish, faoliyatni tashkil etish, o'z-o'zini anglash, rol almashish kabi vazifalarni bajaradi. Bu vazifalarni bilish va o'rganish yosh mutaxassislar uchun dars paytida va darsdan tashqari paytlarda muomala yagona jarayon ekanligini anglab yetishga imkon yaratadi.

O'qituvchi darslarni rivojlaitirish asosida mashg'ulot materialini o'zlashtirish yo'llarinigina emas, balki o'quvchining o'zini anglashi uchun, his-tuyg'ularini ifodalashi uchun sharoitlar yaratishni ham o'ylaydi. Eng avvalo, o'qituvchi yordamga muhtoj o'quvchilar taqdiri haqida qayg'uradi, ular bilan hamkorlik yo'llarini topadi.

Muomalada munosabat va o'zaro harakat deb ataluvchi tomonlarni ko'rsatish mumkin. Bu aysbergning suv osti va suv usti qismlariga o'xshash bo'lib, ko'zga ko'rinuvchi qismida nutqiy va nutqsiz harakatlar seriyasini, ko'zga chalinmaydigan qismida harakatlarga ehtiyojlar motivlari, qiziqishlar, his-tuyg'ularni ko'rsatish mumkinki, bular hammasi bir bo'lib kishini muomalaga undaydi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, pedagoglardagi bilimlarga nisbatan emotsional ijobiy munosabat, ularning o'qishi va

xulqidagi ayrim kamchiliklarga nisbatan ishchan vaziyatdagi to'g'ri muomala, xotirjamlik va tenglik asosida munosabat ishonch tuyg'ularini shakllantiradi. Bolalarga nisbatan salbiy munosabat («Senlarning sinfingdan to'ydim», «Donolik qilasanu, lekin to'g'ri yozolmaysan»), o'qituvchi pozitsiyasidagi barqarorlik o'quvchilar o'rtasida ishonchsizlikni tug'diradi, shuningdek, ikkiyuzlamalik, xushomadgo'ylik kabi zararli hislatlarni yuzaga keltiradi. Bularning hammasi butun o'quv-tarbiya jarayonida o'z izini qoldiradi.

Murabbiy hech qachon o'quvchining g'oyasi o'qituvchi shaxsidan ayri emasligini unutmasligi darkor. Shunday qilib, tadqiqotlar o'qituvchining sinf jamoasiga nisbatan munosabatini uchta asosiy uslubga:

- barqaror ijobiy;
- passiv ijobiy;
- beqaror ijobiy uslubga ajratadilar.

A. A. Leontev o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari haqida xulosa chiqarib, «salbiy» va «beqaror» o'qituvchilar o'zlariga nisbatan salbiy munosabatni tug'diradilar. Ular maktabga qarshi, jamiyatga qarshi faoliyat ko'rsatadilar, deb ta'kidlaydi.

Mutaxassislarning uqtirishicha, o'qituvchi va o'quvchi o'zaro munosabatlarida uch xil uslub ko'zga tashlanadi.

1. Axborot uslub.

O'qituvchi birga o'quv-tarbiyaviy ishlarini yakka hokimlik asosida tashkil etadi va amalga oshiradi. Harakatning asosiy shakllari - buyruq, ta'kidlash, tavsiyalar, hayfsan berishdan iborat.

2. Demokratik uslub.

Bu rahbarning jamoa fikriga tayanishi asosida quriladi. U o'z faoliyati maqsadini har bir o'quvchi ongiga yetkazishga, hammani birdek maqsadni amalga oshirishga yo'naltiradi. Shu asosda munosabatlarda o'zaro ishonch, hamkorlik tug'iladi, o'quvchilarda rag'bat, o'z kuchiga ishonch, o'z-o'zini boshqarish shakllanadi. Bunday o'qituvchilar vazifalarni teng

taqsimlaydi, ularning o'ziga xos xususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga oladi. Faollikni rag'batlantirib, tashabbusni rivojlantiradi. Munosabatlarning asosiy usullari - iltimos, maslahat, o'zaro axborot almashishdan iborat bo'ladi.

3. Liberal uslub.

Anarxiya va o'zibo'larchilikka asoslangan munosabatdir. Bunday rahbar jamoa hayotiga aralashmaslikka, betaraflikka asoslanadi, turli masalalarni yuzaki hal etadi, boshqalarning ta'siriga tez beriladi.

Javobgarlikni his qilmaslikka harakat qiladi Bunday o'qituvchilar hech qanday obro'ga ega bo'lmaydi. O'qituvchining bolalar bilan muomalasi muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan unda pedagogik qobiliyatning mavjudligiga va pedagogik nazokat (odobi)ni egallaganiga bog'liq bo'ladi.

Psixologiyada pedagogik qobiliyatlar deganda insonning muayyan psixologik xususiyatlarini tushunish qabul qilingan. Bu xususiyatlar uning o'qituvchi vazifasida bolalarni o'qitish va bolalarga ta'lim berishda yuksak natijalarni qo'lga kiritish sharti hisoblanadi.

Ma'lumki, shaxsning u yoki bu qobiliyatlarini hosil qiluvchi hislatlar va xususiyatlar orasida bir xillari yetakchi rol o'ynasa, boshqalari yordamchi rol o'ynaydi. Pedagogik faoliyatda shaxsning o'zaro fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlari yetakchi rol o'ynaydi. Birinchi navbatda, pertseptiv, ya'ni idrok qilish sohasiga taalluqli xususiyatlar (ulardan eng muhimlari kuzatuvchanlikdir) yetakchi rol o'ynaydi. O'qituvchiga o'quvchi psixologiyasini uning psixik holatini o'xshash tarzda idrok etish, muayyan holda, umuman, sinf jamoasining avvaliga xususan mazkur pedagog ahvoliga to'g'ri baho berish imkonini beradi. Nihoyat o'qituvchi shaxsining fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlarning uchinchi tarkibiy qismi deb ijtimoiy o'zaro harakatda bo'lgan yuksak rivojlangan ehtiyojini hisoblash mumkin. U bilimlarni boshqalarga berishga, bolalar bilan muomala qilishga intilishida, bolalar jamoasini tashkil etish istagida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi o'z navbatida, o'quvchilarni ular muhitidagi o'zaro

munosabatlarni, hozirgi daqiqada qanday bo'lsa, huddi shunday idrok etish va ko'rish mahoratini, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonida ro'y berayotgan narsalarni ichidan idrok etish mahoratini doimo takomillashtirib borishi lozim.

Pedagogik vaziyatlar tez-tez o'zgarib turadigan sharoitda o'qituvchining vazifasi ro'y bergan vaziyatga tez-tez mo'ljal bo'lib, unga to'g'ri baho bera bilish zarur tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan to'g'ri qarorga kelishdan iboratdir.

Agar o'qituvchi bolalarning xatti-harakatlarini faqat to'g'ri idrok etib, baho bera bilsa, ularni vujudga keltirgan sabablarni chuqur ko'ra olsa, o'zida sabot, o'zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik kabi fe'l-atvorni rivojlantirishga yuqoridagi vazifani hal etish mumkin. Bu pedagogik nazokatga rioya qilishning zarur shartidir.

Nazokat me'yor yoki odob qoidalariga rioya qilishni bildiradi. Pedagogik nazokat me'yor tuyg'usi va o'z o'quvchilari bilan to'g'ri munosabatga amal qilishdir. Pedagogik nazokatning psixologik asoslari deb, bir qolipdagi fikrlar (barqaror tasavvurlar), ijtimoiy yo'l-yo'riqlar va shaxsiy hislatlarning jamini aytish mumkin. Ular o'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi sohasidagi hulq-atvorini belgilab beradi. Biroq bu tarkibiy qismlar o'zgarmaydigan narsalar emas. Ular o'qituvchining butun faoliyati mobaynida qaror topib boradi, ya'ni o'qituvchining o'zi ularning tarkibiy qismini ma'lum darajada o'zgartirishga moyil bo'ladi, pedagogik nazokatni ko'proq egallashga intiladi, o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarini eng qulay shaklga keltirishga harakat qiladi.

Tabiiyki, pedagog batamom aniq va muayyan nuqtai nazarda turgan taqdirdagina uning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarida ishonch vaziyati vujudga kelishi lozim. Bunda gap pedagogning tashqi holati haqida emas, balki jamoadagi ichki holati haqida boradi. U shundan iboratki, pedagog bolalarning kattalar bilan muomalada bo'lishiga yuqorida eslatib o'tilgan ehtiyoj asosida ularning munosabatlari sistemasiga ma'lum

darajada kirib borishga muvaffaq bo'ladi. Bunday holda u bolalar muhitida ro'y beradigan va tashqi kuzatishdan yashirin bo'lgan jarayonlarni o'rganish imkoniga ega bo'ladi. U o'z oldida turgan vazifalarni hal qilish uchun bolalarning o'zini ma'lum darajada jalb qila oladi. Bu narsa suhbatlarda, bolalar bi-lan birga ularning hayotidagi turli voqealarni tahlil qilish, ro'y berayotgan narsalarga ularning qarashlarini, tevarak-atrofdagi narsalarga beradigan bahosini aniqlab olishi mumkinligida ko'rinadi.

Agar bolalar bilan o'qituvchi o'rtasida ishonch munosabatlari o'rnatilgan bo'lsa, ular hayotining og'ir damlarida uning huzuriga yordam so'rab keladilar. O'z quvonchlarini u bilan baham ko'radilar. Nihoyat ishonch munosabatlari pedagogning bolalarni turli vaziyatlarda, ya'ni ba'zi hollarda anglab bo'lmaydigan vaziyatlarda ko'rish imkonini beradi.

Masalan, bolalar bilan shunday vaziyatlarda muomalada bo'lish juda muhimki, bunda ularning xulq-atvorini maktab sharoitidagidan boshqacha andozada boshqaradi. Bunda pedagog o'quvchilar bilan norasmiy sharoitda muomala qilish uchun har doim o'zining qanday yo'l tutishini aniqlab olishi zarur.

O'quvchining o'z o'quvchilarini, ularning fe'l-atvori, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini, turli voqealarga, muomalalarga va hokazolarga munosabatlarni doimo o'rganib va bilib borishga intilishi muhimdir. O'qituvchi bolalarni qanchalik yaxshi bilib olsa, unda bolalar bilan munosabatlarda xushmuomala bo'lish imkoniyatlari shu qadar ko'proq bo'ladi. Lekin o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan yaqinroq bo'lishga harakat qilar ekan, ba'zan tegishli hollarda o'zi eshitmasligi lozim bo'lgan narsalarni eshitmasdan o'tib kyetishi lozim. Bunga sabab eshitish odobsizlik bo'lishi mumkinligi yoki vaziyat noaniq bo'lib turganda, eshitish darhol aniqlik kiritishni taqozo qilishidadir.

O'quvchilar bilan o'z munosabatlarini, muomalasini baqiriq va maydachuyda narsalarga aralashishga aylantirib yubormaslik uchun kundalik ishlarda nimanidir sezmay qolishga o'rganishi muhimdir. Nihoyat, ba'zan

biror narsani tushunmay qolish ham foydali bo'ladi.

O'qituvchining muhim ijtimoiy yo'l-yo'riqlaridan biri dilkashlikdir. An'anaviy dilkashlik yoki odamlarga aralashmaslik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari deb qaraladi. Bu butunlay qonuniy holdir. Lekin, bunday yondashuv bir tomonlamadir. U dilkashlik, odamlarga aralashmaslik shaxsning o'ziga xos xusu-siyatlarigina bo'lib qolmay, shu bilan birga, odamning u yoki bu vaziyatlardagi muayyan xulq-atvori hamdir, ya'ni ijtimoiy yo'l-yo'rigidir.

O'quvchilar bilan munosabatlar sohasidagi eng muhim sotsial yo'l-yo'riqlarning ayrimlari ana shulardan iboratdir. O'qituvchida ularning mavjudligi uning pedagogik nazokatga rioya qilishning zamini va sharti ham hisoblanadi.

Muomala ijtimoiy jarayon bo'lib, u jamiyatda yosh avlodning shakllanishi va tarbiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi barcha sohalarga kirib boradi. Bu fikr o'quvchilar muomalasiga nisbatan ham to'g'ridir, chunki uyushgan jamoalarga yoki stixiyali guruxlarga dastavval ular doirasida u yoki bu amaliy faoliyatni (hordiq chiqarish va ma'naviy faoliyatni ham kiritganda) yo'lga qo'yish maqsadi bilangina birlashib, ular bu guruhlarda muomalaga kirishadilar, uning pirovard maqsadi ular uchun sirtdan qaraganda muomalaning o'zi maydonga chiqadi, aslida esa o'z hayotiy yo'lining aniq bir bo'lagida hayot ma'nosini topishdir.

O'quvchilar muomalasining mazmuni, tomonlari ular faoliyatining butun xilma-xilligi bilan belgilanadi. Har bir yoshdagi o'quvchilar uchun muomalaning o'ziga xos hissiy-ma'naviy g'oyasi xosdir. Muomalaning asosiy g'oyasidagi farq shunda namoyon bo'ladiki, u har bir yosh bosqichidagi o'quvchi shaxsining shakllanishi va rivojlanishi xususiyatini belgilab beradigan yetakchi ijtimoiy munosabatlarni asosiy munosabatlar sifatida o'z ichiga oladi. Umuman olganda, o'quvchilar muomalasining mazmuni turmushning turli sohasini, hayotning voqeyiy qatlamini, g'oyaviy ahloqiy muomalalari va hissiy tomonini qamrab oladi. Yoshga qarab har bir

qatlarning aniq mazmuni va ularning o'zaro nisbati turlichadir. Har bir yosh bosqichidagi muomalaning asosiy g'oyasi o'quvchilar muomalasining asosiy mazmunini aks ettirib, muomala mazmunining u yoki bu tomoni uchun bo'lishini belgilab beradi va asosan, uning xilma-xil bo'lishini cheklamay, bo'lgan rejani tashkil etadi.

Natijada jamoa faoliyatidagi muomala o'quvchilar o'rtasida, ular bilan pedagoglar o'rtasida ham samarali bo'lib boradi. Muomala jarayonida muayyan normalar vujudga keladi va qaror topadi.

Ular jamoadagi rollararo muomalani ham, shaxslararo muomalani ham tartibga solib turadi. O'quvchilarning ijodkorligi va faoliyatchanligi ular muomalasining mazmuniga muhim ta'sir ko'rsatadi, yetarli darajada axborotlarga boy bo'ladi. O'quvchilarning yoshiga mos keladigan ijtimoiy - siyosiy, ilmiy-texnik, falsafiy - ahloqiy va boshqa o'ziga xos axborotlar ularning diqqat markazida bo'ladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Pedagogik muomala deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik muomalaning asosiy vazifalari qaysilar?
3. O'qituvchi muomala uslublarini sanab bering.
4. O'qituvchi muomala sub'ekti deganda nimani tushunasiz?

DARSDA O'QITUVCHI MAHORATI

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonun har bir o'qituvchidan tashabbuskorlik, ijodiylik, mustaqil fikrlay olish, yechimlarning yangi, andozasiz yondashuvlarni talab qiladi. Maktabdagi dars pedagogik ijodkorlikning bosh platsdarmi hisoblanadi. Darsda o'qituvchining asosiy ehtiyoji: uzatish, berish, o'rgatish amalga oshiriladi. O'smoqda bo'lgan yosh avlodga o'z bilim va tajribalarini uzatish jarayonida o'qituvchi o'z ijodkorligini namoyon qiladi.

Dars ishlarida an'anaviy metodika bo'yicha ko'plab kamchiliklar haligacha yo'qolgani yo'q. Masalan, dars o'tish jarayonida ma'nosini

anglamay, yod olish elementlari haligacha saqlangan. Ko'pchilik o'qituvchilar hozirgi zamon iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayotni yorita borib, etilib qolgan muammolarni tahlil qilishga e'tibor berishmaydi, bapki o'quvchida materialning eng muhim joylarini yodlab olishni talab etadilar.

Bunday dars berishdan qochish kerak. O'quv jarayonini tashkil etishga yangicha sifat yondashuvi kerak. Shuning uchun maktabdagi formapizmni bartaraf etishga qaratilgan yangi g'oyalar, konstruktiv holatlar pedagogik jamoatchilik tomonidan katta e'tibor bilan kutib olinmoqda. Bu haqda gapirganda, birinchi navbatda, pedagogik hamkorlik haqida aytish o'rinli. Bunday pedagogik hamkorlikning mualliflari o'qituvchi-novatorlar V. F. Shatalov, E. N. Lisenkova, P. I. Volkov, M. P. Shetinin va boshqalar haqida gapirish mumkin. Pedagogik hamkorlik metodikasiga tayanib ishlansa, ancha yengil bo'ladi. Bu yerda o'qituvchi hotirjam, bolalar ham xotirjam, o'zaro ishonch, ularga yengil, o'qituvchi ham xursand. Quyida o'qituvchi-novatorlarning pedagogik hamkorlikka asoslangan ijodiy laboratoriyalari ishi bilan tanishimiz.

Pedagog-novatorning asosiy g'oyalari.

O'quvchilar bilan munosabat. O'qituvchi oldida o'quvchilarni ta'limning umumiy mehnatiga jalb etishdek muhim vazifa tu-radi. Pedagogik hamkorlik oldingi pedagogikadan, bolalarni o'qishga tortishda o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi mehnati asosiga qurilgan. O'qituvchilar bilan munosabatda novatorlik yondashuvining mohiyati shundaki, ijtimoiy sharoitlarning o'zgarishi ta'lim tizimida adekvativ o'zgarishlarni talab etadi. V. I. Juravlevning ta'kidlashicha, hamkorlik pedagogikasi nafaqat munosabatlar, balki bilish operatsiyasining tuzilishini, bilimlarni jamoa bo'lib egallash va mustaqil bo'lib yakka tartibda ishlashni (eng yaxshi sherik bo'lish uchun) ham talab etadi.

IXTIYORIY TA'LIM OLISH. Hamkorlik pedagogikasining printsiplari o'quvchida qo'rqish hissini yo'qotish, erkin bo'lish, o'ziga ishonch uyg'otish, unda to'laqonli ijodiy ishlashga qobil insonni ko'rish, V. A. Suxomlinskiy

so'zi bilan aytganda, muvaffaqiyatdan yuzaga kelgan ko'tarinkilik bo'lsa, o'sha yerda o'qishga qiziqish bo'ladi.

QIYIN MAQSAD G'OYASI. Tajriba o'tkazuvchi o'qituvchilarning yozishicha, ularning ishlari an'anaviy darsdan shunisi bilan farq qiladiki, ular bolalar bilan hamkorlik g'oyasini quvvatlab turadi, bolalar oldiga ko'proq murakkab maqsadlarni qo'yadi, ularning o'ta murakkabligiga e'tiborni qaratadi va ushbu maqsad albatta amalga oshiriladi, bu o'rinda mavzu yaxshi o'zlashtirilgan bo'lishi kerak. Mazkur holatda o'quvchilarni maqsadning o'zigina emas, balki qiyinchiliklarni engishga bo'lgan qat'iy ishonch ham birlashtiradi.

TAYANCH G'OYASI. O'qituvchi-novatorlar predmet-so'z axborotlariga turli-tuman tayanch signallarini kiritadi. Chunki bular xotirani, mantiqni, xayolni, tafakkurni algoritmik ko'rinishlarini - rivojlantirish vositasi hisoblanadi. V. F. Shatalov darsda tayanch signallaridan unumli foydalanadi.

ERKIN TANLASH G'OYASI. O'quvchilar ijodiy fikrlashni rivojlantirishning eng oddiy yo'li hisoblanadi. Erkin tanlash

maktab o'quvchilari shaxsidagi ayrim sifatlar notekis rivojlanishining oldini olish imkoniyatlarini beradi. Erkin tanlash g'oyasiga misol: V. F. Shatalov o'quvchilar ixtiyoriga juda ko'plab misollar beradi va bolalar o'z ixtiyorlari bilan xohlagan misolni tanlab oladi.

S. N. Lisenkovada o'qituvchi doskaga qanday qiyin so'zlar yozishini bolalarning o'zlari tanlaydi. I. P. Volkov o'quvchilarga faqat mavzu beradi, o'quvchilar esa qanday materialdan nima tayyorlash mumkinligini aytadilar.

ILGARILAB KYETISH G'OYASI. Bu g'oya S. N. Lisenkova, V. F. Shatalov va boshqa o'qituvchilarda yaxshi hal etilgan. An'anaviy tarzda o'qituvchi darsda o'tgan darsni qaytarib, yangisini bayon etar ekan, u faqat «kechagi» va «bugungi» ni bilar edi. Hozirgi zamon darsida ilg'or o'qituvchilar, masalan, S. N. Lisenkova mi-solida, darsning ma'lum vaqtini keyinchalik o'qitilgan materi-alni o'zlashtirishga ajratadi.

YIRIK BLOKLAR G'OYASI. Tajriba shuni ko'rsatyaptiki, agar materiallar yiriklashtirilib, yagona blokka birlashtirilsa, o'quvchiga tushadigan og'irlikni keskin kamaytirish hisobiga o'rganiladigan material hajmini ko'paytirish imkoniyati yuzaga keladi. Ijodkor novator-o'qituvchilar darslikdagi 3-4 paragrafdagi tekstlarini bitta darsda o'rganishni ma'qul ko'radilar.

DARSGA TURLICHA SHAKL BERISH G'OYASI. Ijodiy ishlaydigan o'qituvchilarda dars o'rganilayotgan predmet shakliga javob beradi. Masalan: V. F. Shatalovning matematika darsida teoremani isbotlay borib, ortiqcha bironta so'z ishlatmaydi. Matematika o'qituvchisining hikoyasi juda aniq bo'lishi kerak. I. P. Volkovning ijodkorlik (mehnat) darsida o'quvchilarning shovqin qilishiga yo'l qo'yiladi. O'quvchilar unga ko'plab savollar bilan murojaat qilishadi. E. N. Ilin badiiy asarni tahlil eta borib, tahlil badiiy shaklda bo'lishiga harakat qiladi.

O'Z-O'ZINI TAHLIL ETISH G'OYASI. Ilg'or o'qituvchilar bolalar o'qishining dastlabki davridan boshlab individual va jamoa bo'lib o'z-o'zini tahlil etishga o'rgatib boradi. Sh. A. Amanashvili kichik yoshdagi bolalarni baho berish va muhokama yuritishga o'rgatib boradi. Uning o'quvchilari dars vaqtida o'z o'rtoqlarining ishlarini tekshirib, baxrlab, bir-birlarining yozma ishlariga taqriz yozishga o'rganib boradilar.

SINFNING INTELLEKTUAL ASOSI. Ijodiy ishlaydigan o'qituvchilarning sinflarida bilimga bo'lgan intilish, yuqori maqsadlarga erishish doimo hukm suradi. Sinfning umumiy maqsadlari va boyliklariga uning intellektual fondi (asosi) kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar qiyinchiliklarni yengishga, aqliy zo'riqishdan qo'rqmaslikka, evristik quvonchni ko'ra olishga o'rgatadi.

SHAXSIY YONDASHUV. Ilg'or o'qituvchilar dars o'tish jarayonida, har bir o'quvchi o'z shaxsini his etib turishiga o'rgatadi, o'qituvchining o'ziga e'tibor berayotganini sezib turadi. Bu, asosan, har bir o'quvchining dars davomida o'z mehnatiga berilayotgan bahoni olib turishi bilan

xarakterlanadi. Har bir o'quvchi o'ziga vazifa tanlaydi. Hech kim undan qobiliyatsiz deb gumonsiramaydi, sinfda hamma har tomonlama himoyalangan.

O'QUV JARAYONIDA DARSNING O'RNI

Maktab amaliyoti va pedagogika asosli ravishda tasdiqlaydiki, dars o'qituvchining butun fikr va harakatlari doimo qaytarilib turadigan va aylanib turadigan markaz hisoblanadi. Dars pedagogik jarayon zanjirida shunday halqaki, M. N. Skatkin so'zi bilan aytganda tomchida quyosh aks etganidek, unda barcha tomonlar aks etadi. «Darsda hammasi bo'lmasa ham pedagogikaning asosiy qismi markazlashgan». (Sovershenstvovanie protsessa obucheniya. M. 1971. 149 str).

Tarbiyalanuvchi shaxsini yaxlit shakllantirish nuqtai nazaridan har qanday darsning foydali koeffitsientini aniqlash yuzasidan ma'lum bir mezonni topish qiyin.

Dars ta'limning mazmuni, metodi va shakli kabi tushunchalar doirasida chegaralanib qolmaydi. Maktablarni ta'lim, tarbiya va rivojlanishni pedagog va o'quvchilarni o'zaro hamjihat, hamkorlikdagi faoliyatlari orqali amalga oshirishni nazarda tutadi.

Har bir o'qituvchi o'zining kasbiy faoliyati davomida 25 mingdan kam bo'lmagan dars beradi. Qaysi o'qituvchi darsning mazmunli va qiziqarli bo'lishini xohlamaydi? Kim mohir o'qituvchi bo'lishni xohlamaydi?

Buning uchun uzoq yil ishlagan o'qituvchi bo'lish yetarli emas. Dars mustaqil va mas'uliyatli ijodiy ish sifatida o'qituvchidan rivojlanuvchi ijodiy pedagogik fikrlashni, pedagogik mahoratni egallashni talab etadi.

Biz bu yerda pedagogika kursini o'rganish jarayonida aytilgan gaplarni qaytarishni maqsad qilib, qo'yimoqchi emassiz. Faqat hozirgi zamon yetuk darslarining bo'sh darslardan farqini, mohir pedagoglarning tayyorgarlik tizimi va darsni o'tishining asosiy, muhim texnologik tomonlarini ko'rib o'tamiz.

3, Usta o'qituvchining ta'lim vositalari.

O'qituvchining muvaffaqiyati uning, birinchi navbatda, g'oyaviy, nazariy va kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. Darsga tayyorgarlik shu fan bo'yicha darslik, psixologik-pedagogik va uslubiy xarakterdagi kitoblar o'qishdan, uslubiy jurnallar, qo'shimcha adabiyotlar, gazeta va turli materiallarni o'qishdan iborat bo'lishi kerak. Bibliografik kartochkalar, boshqa o'qituvchilarning konspektlari, rejalari, dars loyihalari, turli tahlillar va boshqa manbalar ham zarur. Shuningdek, yana turli o'quv fanlari, diafilmlar, diapozitiv, texnik vositalardan ham foydalanish muhimdir. Shu mavzu (darsga oid) bo'yicha turli ilmiy manbalardan, qonun va qarorlardan olingan sitatlar, tezislar, fikrlar keltirilsa ham maqsadga muvofiqdir.

Shuni hisobga olish kerakki, barcha o'qituvchilar uchun bir xilda bo'lgan ta'lim vositalari bo'lishi mumkin emas. Uning turli-tumanligi o'qituvchi fanning o'ziga xosligi bilan, uning imkoniyatlari, ehtiyoji, intellektual faolligi, yangilikni his etishi, pedagogik bilimiga chanqoqligi va b. q. bilan belgilanadi.

4. O'rganilayotgan material mazmunining tahlili. Darsning yaratilishi - bu fikrlarning paydo bo'lishidir. U bir nechta elementlardan tashkil topgan. Bulardan eng muhimi davlat programmasi tomonidan belgilab qo'yilgan materialdir. Tajribali o'qituvchilar o'quv programmalarining asosiy yo'nalishini, ularning har bir bo'lagini juda yaxshi biladi. Bunga maqsad, vazifa va shu programma tuzilishi kiradi. Yaxshi o'qituvchini doimo shu mavzuga oid materialni shu vaqt uchun qanday o'tish kerak degan masala qiziqtirib keladi (shu tema bir necha bor oldin o'tilgan bo'lsa ham). Bu esa, bugungi maktab o'quvchilari shaxsini rivojlantirishga qanday ta'sir etadi? Oldingi yildagi darsdan farqli o'laroq bu yilgi darsni, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy holatni, ilmiy yangilik, madaniy sohadagi o'zgarishlarni ifodalash haqida jon kuydiradi. Tajribali o'qituvchilar - kompleks tarzda rejalashtirishni o'ylaydi.

Har bir dars o'zida ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarni belgilaydi:

- tarbiyaviy maqsad: o'quvchilarda ma'lum ilmiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy dunyoqarashlarni shakllantirish, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik va boshqa insoniy sifatlarni yuzaga keltirishdan iborat.

- ta'limiy maqsad; o'quv programmalari talablari asosida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish.

RIVOJLANTIRUVCHI (BILISH) VAZIFALAR:

O'rganilayotgan materialdan eng muhimlarini, zarurini ajratib olish, qiyoslash - umumlashirish, mustaqil fikrlay olish, ta'limda qiyinchiliklarni yenga olishga o'rgatish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

5. Usta - o'qituvchi darsining ishlamas.

O'qituvchi shu darsning muallifi va dars uning mahorati, ijodkorligi, motivlariga bog'liq bo'lib, dars badiiy rangga ega bo'lishi zarur. Avvalo, darsning ijodiy mushohadasi yuzaga keladi va u ishlanib, keyinchalik pedagogik asar sifatida amalga oshiriladi.

Darsning mushohadasi quyidagi elementlardan iborat:

1) davlat programmasida belgilangan materialni o'qituvchi tomonidan anglab yetish.

2) shu yoshda o'qiyotgan o'quvchilar saviyasini hisobga olgan holda hozirgi zamon g'oyaviy vazifalari bilan shu dars materiali o'rtasidagi munosabatni belgilash.

3) o'tiladigan materialning o'qituvchining o'z bilimi, tajribasi va g'oyaviy tayyorgarligi bilan bog'liqligi.

4) oldingi o'tilgan materialning bugungisi bilan o'zaro uzviy bog'liqligi.

5) o'tiladigan materialning konkret sinf va konkret shaxs psixikasi bilan bog'liqligi.

Eng yaxshi darsni hozirgi ilg'or va yangi usullarga asoslanmay turib tashkil etish mumkin emas. Shuningdek, fanlar va turli

yoshdagi o'quvchilar gruppasining o'ziga xos tomonlari ham hisobga olinishi kerak.

Masalan, M. Abdurasulov, V. F. Tursunov va S. N. Lisenkovalar tajribasi boshlang'ich sinf uchun ma'qul bo'lsa, V. F. Shatalov, N. P. Guziklarning tajribasi tabiiy matematik sikldagi fanlar uchun ma'qul, E. N. Ilina, A. Jabborovlarning tajribalari adabiyot fani o'qituvchilari uchun foydali.

Dars mushohadasini ishlab chiqish barobarida o'qituvchi o'quvchilarni darsning sub'ektiga, uning hammuallifiga aylantirish foydali.

Mushohadali o'ylash - bu dars materiali uchun samarali printsiplar va vositalarni o'ylab topish, konkret sharoit uchun, ta'limiy, tarbiyaviy vazifalarni shu holat uchun belgilash kam vaqt, ortiqcha urinish qilmay materialni o'quvchiga yetkazishdir. Masalan: darsni suhbat asosida yoki munozara usulida qanday tashkil etish mumkin?

Eng muhimi, darsni ishlashda uslubiy yo'llar tanlash, keyinchalik darsning qolgan komponentlari haqida (vazifalarni tekshirish, mustahkamlash va h. k.) o'ylash kerak.

Barcha tayyorgarlikda usullar tizimini tanlash uchun quyidagi maslahatlarga amal qilish kerak. O'qitish - bu san'at - o'qituvchi ishining ildizi mana shudir. O'nlab usullarni sinab ko'rish mumkin, lekin, o'zingiznikidan qolmang, o'nlab darslik va qo'llanmalarni qarab chiqing, lekin birortasini asos qilib olmang - jonli o'qitishning yagona yo'li mana shu. Doimo yangilik izlang, toping, talab qiling. Takomillashib boring - o'qituvchi ishchan hayotining yagona yo'li mana shu.

O'QUVCHI AQLIY FAOLIYATINI BOSHQARISH.

O'quvchilar faoliyatini dars jarayonida boshqarish mahorati ko'plab omillarga bog'liq. Shulardan eng muhimi o'z predmetini o'quvchilarga qiziqarli qilib yetkazishdan iborat. Olimlarning takidlashicha, qiziqish shaxsning barcha psixik jarayonlari va funktsiyalari, idrok, tasavvuri, diqqati, xarakteri, fikrlashlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarda o'qishga qiziqish, havasning yuzaga kelishi va rivojlanishida mohir o'qituvchilar quyidagi asosiy holatlarga doimo rioya qiladilar:

1) bilimga qiziqishni rivojlantirish, o'rganilayotgan predmetga muhabbat shu vaqtda yuzaga keladiki, agar aqlli o'quvchilarni mustaqil, izlanuvchi xarakterda tashkil etilsa, ta'lim muammoli xarakter kasb etsa;

2) boshqa mehnat kabi o'quv mehnati ham turli-tuman bo'lsa, qiziqarli bo'ladi. Bir xildagi ma'lumotlar va bir xildagi ta'sir tizimi tezda zerikish uyg'otadi;

3) o'rganilayotgan predmet va ayrim mavzuga qiziqish uyg'otish uchun uning zarurligini, muhimligini maqsadga muvofiqligini tushuntirish zarur yoki uni anglab yetish kerak;

4) oldingi o'tilgan materiallar bilan yangi o'rganilayotgan material uzviy bog'lansa, u yanada qiziqarliroq bo'ladi.

5) juda yengil yoki juda og'ir materiallar bolalarda qiziqish uyg'otmaydi. O'qish qiyin, lekin o'quvchilar kuchi yetadigan bo'lishi zarur;

6) o'quvchi ishi qanchalik tez tekshirilib, baholanib turilsa, ishlash shunchalik qiziqarli bo'lib boradi.

7) o'quv materialining yorqinligi, emotsionalligi, o'qituvchi his-tuyg'u bilan materialni bayon etishidagi o'zaro uzviyligi o'quvchilarda shu materialga kuchli qiziqish uyg'otadi;

8) ta'sir tizimining 'xilma-xilligi, kompleksligi va ular-ning frontal differentsial individual ishlarda unumli foydalanish o'quvchilarda o'rganilayotgan predmet va materiallarga qiziqishni oshiradi.

b) DARSDA ISH SHAKLLARINING XILMA-XILLIGI. Mohir pedagoglar dars-lektsiya, dars-seminarlar, dars-munozaralar, dars-konferentsiya, dars-ekskursiya, o'quv kabinetlari tizimida mustaqil ishlar darsi, dars- konkurslarni o'tish va ularni o'tkazish texnikasini yaxshi egallash bilan ularning mahorati ajralib turadi.

v) MUAMMOLI TA'LIM. Masalan, birinchi sinf o'quvchilariga tayyor materialni daraxt va boshqa poliz ekinlari misolida berish mumkin (Daraxtda yagona katta ustun bo'lib, undan bir nechta

shohchalar, barglar o'sib chiqadi, poliz ekinlarida yagona katta ustun yo'q va yerdan birdaniga bir necha barglar o'sib chiqishi mumkin), Lekin ular oldiga muammoli holatni qo'yish mumkin. Birinchidan bu holatda bolalar materialni eslab qoladi, ikkinchidan, mustaqil yechimni izlaydi.

g) IJODIY XARAKTERDAGI MASALALAR. Mohir o'qituvchi darsi pedagog va o'quvchining haqiqatni birgalikda izlash mashg'uloti, madaniy fikrlash laboratoriyasi. Bunday darsda har bir o'quvchida bilimga qiziqish, yangilikka intilishga ehtiyoj seziladi. O'zlari savol berib unga javob axtaradilar. An'anaviy darslarda o'qituvchi savol beradi, o'quvchilar darslik bo'yicha javob beradilar, Shu bilan haqiqat topilgan, ular darslik va qo'llanmalarda mavjud degan tasavvur hosil bo'ladi. Yana nimani istash kerak? Nima uchun istash kerak? Haqiqat topilgan, faqat uni qabul qilish zarur degan tushuncha yuzaga keladi. Bunday holat darsni zerikarli, ehtirossiz, o'lik bir narsaga aylantiradi. Shuning uchun beriladigan savollar oldindan o'ylab, sistemalashtirilgan, bolalarni o'ylantiradigan fikrlarni to'qnashtiradigan, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga turtki beradigan, mustaqil fikr yuritishga undaydigan, yangilikni o'zi izlab topishga turtki beradigan aniq, qisqa savol berishga alohida e'tiborni qaratmots kerak. Mantiqiy fikr yuritishga undaydigan savollar bolalarni keyinchalik ijodiy fikr laboratoriyasini kengaytirishga yordam beradi.

d) DARSDA MUSTAQIL ISHLAR. Mohir o'qituvchilar yosh o'qituvchilarga nisbatan kam kuch, vaqt sarf qilgan holda o'quvchilarning mustaqil ishlashini tashkil qiladi va bu borada yaxshi natijalarga erishadilar. Buning uchun ular quyidagi qoidaga amal qiladilar agar mavjud mavzu ish sharoit uchun kuchi yetadigan bo'lsa, u holda o'quvchilarga shu materialni mustaqil o'rganishini tashkil etish, agar qiyin bo'lsa, u holda, o'qituvchi o'zi materialni bayon qilib berishi kerak.

Mustaqil ishlashning juda ko'plab ko'rinishlari - o'qituvchi o'quvchilarni yangi materialni o'zlashtirishga tayyorlashda qo'llaydi. Birinchi navbatda, bu

ishlar qaytarish xarakteriga ega. Jumladan, oldingi o'tilgan materiallarni qo'llash bo'yicha mashq va masalalar, o'qituvchi topshirig'i bo'yicha darslik materi-allarini tanlab o'qitish, oldingi o'tilgan materiallarni umumlashtirish uchun turli sxema va tablitsa tuzish zarur. Mustaqil ishlar yangi materialni samarali o'zlashtirish maqsadida ham foydalaniladi.

Tajribali o'qituvchilar, o'quvchilarni kitob bilan ishlash, konspekt olish texnikasi, ijodiy ishlar tashkil etish va bajarish metodikasi bilan ham tushuntirib boradi.

Masalan: V. F. Shatapov, o'quvchilar tomonidan mustaqil tarzda har bir kashfiyotni juda yuqori baholaydi va har tomonlama izohlaydi. Ayniqsa, o'quvchilar uchun mustaqil tahlil umumlashtirish va xulosalar asoslarini egallashga yordam bergan ijodiy va yarimijodiy xarakterdagi mustaqil ishlar o'quvchilar uchun juda ahamiyatli hisoblanadi. O'quvchilar kitob bilan ishlash jarayonida tajribali o'qituvchilar tez-tez o'qiydiganni tormozlamaydi, sekin o'qiydiganni tezlashtirmaydi.

To'g'ri javob bergan o'quvchiga darrov boshqa savolni beradi, xatoga yo'l qo'yganiga darrov qo'shimcha topshiriq beradi.

e) DARSDA QAYTA ALOQANI AMALGA OSHIRISH.

O'quvchilar tomonidan bilish jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun o'qituvchi qayta aloqani oqilona tashkil eta bilishi kerak. O'qituvchilariga ushbu ko'nikmalar, kuzatuvchanlik, hayolning yaxshi rivojlanishidan, har bir pedagog o'quvchilar bilan muloqotda o'ylab qadamini qo'yishi kerak.

Psixologlardan A. A. Bodalov, S. V. Kondrateva a'lochi, o'rtacha, yomon o'zlashiradigan o'quvchilar to'g'risidagi mohir pedagoglarning turli tiplarga ajratish to'g'risidagi tasavvuri o'z vazifasini formal bajaradigan o'qituvchilardan ancha boy hisoblanadi. Eng yaxshi o'qituvchilar o'quvchilarda o'zlashtirmovchilikni keltirib chiqaruvchi sabablarni dars jarayonida quyidagicha tiplarga alohida ajratib olganlar:

a) bilish sohasining bo'sh rivojlanganligi (e'tiborsizlik, xotiraning yomonligi, fikrlash operatsiyalarining shakllanmaganligi, bilimdagi

kamchilik)

b) hissiy-irodaviy sohalardagi kamchilik (kuchli tormozlanish, ortiqcha hayajonlanish, chidamlilikning yo'qligi va boshqalar).

v) integral shaxsiy sifatlarning bo'sh namoyon bo'lishi (bilishga qiziqish, mustaqillik, mas'uliyat va boshqalar).

g) bir vaqtning o'zida bir nechta kamchiliklar mavjudligi. Ko'pchilik o'qituvchilar o'quvchilarni faqat ikki tipga ajratadi: dangasa, aqlsiz. Qayta aloqani o'rnatishning samarali shartlaridan biri tarbiyachi psixologiyasiga chuqur kirib borishdir.

Shu o'rinda A. A. Bodolevning ta'kidlashicha, o'qituvchi sinf o'rniga o'zini qo'yib ko'rishi, o'quvchi bo'lib ko'rishi va shu tariqa pedagogik holatni yechishi kerak.

Masalan, darsda o'quvchilar turli-tuman mustaqil va nazorat ishlarni alohida toza varaqda bajaryapti. Shu varaqlar u yoki bu mashqlarni bajarishda o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi uzviy aloqani boglovchidir. Mustaqil ishni bajarish ketyapti. Dorskada 5 ta mashq har bir o'quvchi o'zi xohlagan mashqni bajarishdan boshlaydi bir o'quvchi ma'lum topshiriqni bajarib bo'ldi, lekin u to'g'riligini yonidagidan so'rash ta'qiqlangan. Shunda darrov o'qituvchiga ko'rsatadi, to'g'ri bo'lsa, kulib davom ettirishni aytadi, boshqalarga halaqit ham bermadi.

Ish chala, noto'g'ri bo'lsachi? U holda darrov tuzatish yo'lini ko'rsatib beriladi va h. k.

O'QITUVCHI PEDAGOGIK MEHNATINING MADANIYATI. Biz yuqorida aytganimizdek, o'qituvchi uchun pedagogik mahoratni egallash nafaqat o'z predmetining har tomonlama bilishi bilan, shuningdek, odamlarni siyosat, fan, san'at, texnika, sport sohasida nimalar qiziqtirishni ham yaxshi bilmog'i zarur.

a) **DARSNING PSIXOLOGIK TOMONINI HISOBGA OLISH:** O'qituvchilar o'quvchilar xotirasi, diqqati, irodasi, yig'inchoqligi, chidamliligi kabi sifatlarning rivojlanish darajasini doimo sinab turadi.

Bunda nimalarga rioya qilish kerak? O'qituvchining bosh vazifasi - o'quvchilarni hamma tomonlama yaxshi bilishi va uni tushunishga intilishdan iborat bo'lmog'i zarur.

Darsda optimal psixologik rejimga rioya qilish kerak. Qanday qilib? Fikrni yo'naltirishga, ixtiyoriy diqqatni markazlashtirishga halaqit berayotgan har qanday narsani yo'qotish zarur. Shuning uchun o'quvchi yuzi, ko'zi, harakatlaridagi ozgina bo'lsada har bir o'zgarishlarni darrov seza bilish, unga darrov reaksiya berish, ular diqqatini boshqarish, jonlantirish va yo'naltira bilmoq zarur.

Ijodiy darsning asosiy shartlari, qiziqishlarni hisobga olish qobiliyati, fikrlash tezligini, tayyorgarlik darajasini, har bir sinf o'quvchilarining xarakter sifatlarini hisobga olishdan iborat.

b) O'QITUVCHINING O'QUVCHILARGA TALAB QO'YISH XARAKTERI.

Oddiy hisob-kitob shuni ko'rsatyaptiki, 45 minut davomida o'qituvchi o'quvchiga o'rtacha 100 ga yaqin talablar qo'yadi. Ko'pmi bu yoki ozmi? Bu o'rinda A.S. Makarenkoning gapini eslash o'rinli «Shaxsga qancha ko'p talab qo'ysang, shuncha marotaba uni hurmat qil». Lekin ran nechta tapab qo'yishda emas, boshqa o'qituvchilar qanday talab qo'yayotganini kuzatish bilan xarakterli. Shuningdek talabalar tabiatini bilish ularning tavsifini tahlil etish kerak.

Bu o'rinda ayrim o'quvchilar harakatlariga baho berish, rag'batlantirish, xulosa qilish ayrim ko'rsatma, kamchiliklarni aytib o'tish orqali ko'plab o'qituvchilar kimga qanday talablar qo'yishni biladilar va bolalar buning oqibatida ma'lum tartibdagi talablarga ko'nikib, ma'lum xulqiy tomonlarini shakllantirib boradi. Eng muhimi, qo'yiladigan talablar kuchi yetadigan, aniq, ma'lum darajada oxiriga yetkaziladigan talablar bo'lmog'i zarur.

v) DARSDA EMOTSIONAL - INTELLEKTUAL HOLATNI YARATISH.

Dars davomida o'quvchi atrof muhitni bilibgina bormay, balki unga

munosabat ham bildiradi. Ba'zi holatlar uni hayajonlantiradi, ba'zilariga befarq, ba'zilariga o'zi aralashadi. Psixologlarning ta'kidlashicha, ijobiy emotsiya inson faoliyatining kuchli kuzatuvchisi va ilhomlantiruvchisidir. Darsning emotsional-intellektual holati bir qator usullar bilan quvvatlab turiladi.

Birinchi, o'rganilayotgan mazmunda qiziqarli axborotlardan foydalanish qo'shimcha manbalarga murojaat qilish tufayli. Masalan, tarix darsida shunday misol keltiring: yer yuzida bo'lib o'tgan 14520 dan ortiq urushda 3 mlrd. 640 million odam o'ldi. Agar shu urushlar xarajatlari hisoblab chiqilsa, 8 metr qalinlikdagi 10 km oltin kamar bilan yer ekvatorini o'rab chiqish mumkin.

Ikkinchi, darsda turli kashfiyotlar, ma'lum olimlar to'g'risidagi ma'lumotlar, irodaviy, xarakterli odamlar hayotidan hikoyalar aytish mumkin.

Uchinchi, bolalar o'zlarini qiziqtirgan ijodiy ishlarga birdaniga jalb etish orqali tasodifiylik, hayron qolish keyingi faoliyat uchun muhimdir.

To'rtinchi, o'quv materialiga o'qituvchining turli ko'rinishdagi emotsional munosabati. Boshlovchi o'qituvchilar shuni esda tutsinki, go'zallik, obrazlilik, o'rganilayotgan materialning hayajonlilik o'quvchilarga o'tadi.

g) YUMOR HISSI: tadqiqotchilar tajribali o'qituvchilarning xususiyatlari ichida ularning quvnoq xarakteriga alohida e'tibor berishadi. Bunday fazilat butun dars davomida ishchan kayfiyatni saqlashga yordam beradi. Buning uchun usullar ko'p (fizkultminut, sevimli ashulani aytish, hazil-mutoyibali gaplar aytish).

d) DARS TEZLIGI. O'qituvchi uchun dars tezligi nafaqat mehnat muammosi bo'lib qolmay, balki intizom, dars sifati muammosi hamdir. Darsda yuqori tempni ushlab turish uchun uning kuchi yetadigan bo'lishi va, bu o'rinda, o'quvchilarda ma'lum ko'nikmalar shakllanishi zarur. Ba'zi tajribasiz o'qituvchilar vaqtni material sifatiga e'tibor bermay tezligini

o'shiradilar. Ritmning buzilishi har qanday ishchan holatga, o'quvchilar kayfiyatiga ta'sir etadi.

Ish tezligining eng qulay holatini aniqlash uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

a) darsning ko'pchilikni qoniqtiradigan o'rtacha tezligini to-pish;
b) o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish;
v) jamoa va individual ishlashning o'zaro ma'qul bog'liqligini izlab topish;

g) o'quvchilar faoliyati ko'rinishlarini o'zgartirib va yangilab turish kerak.

d) vaqtni samarasiz sarf bo'lishini maksimal qisqartirish, tezlikni asta-sekin oshirishga erishish zarur.

Ish tezligi o'qituvchi tomonidan faqat ish vaqtida hal etiladi.

e) **DARSDA O'Z-O'ZINI NAZORAT.** O'z-o'zini nazorat yosh o'qituvchilar pedagogik qobiliyatini rivojlanishini tezlashtiradi, tajribali o'qituvchilar pedagog mahoratini «sirini» oshkor etadi. O'qituvchi o'z-o'zini tahlil etishga murojaat etib, darsda o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini takomillashtirish kabi kuchli qurolga ega bo'ladi, bu esa o'z o'rnida o'z mehnatidan qoniqish, ma'naviy kuchga ega bo'lish kabi his-tuyg'uni yuzaga keltiradi. Dars tahlilining quyidagi umumlashgan printsiplariga rioya qilish mumkin:

1. Darsda nima qilish mo'ljallangan edi, aslida nima bo'ldi, qiyoslash zarur.

2. Bilim, ko'nikma va rivojlanish borasida o'quvchilarda o'zgarishlarni oldingi tahlil qilingani bilan qiyoslash.

3. Darsda o'quvchilar chin dildan ishlayotganini hisobga olish zarur.

j) **DARSNING SIFAT TOMONI.** Darsning sifat tomonini aniqlash o'qituvchi uchun mahorat maktabi, mashg'ulotlar tashkil qilishning eng samarali yo'l va usullarini ongli darajada qo'llash sharti hisoblanadi. U darsda nimaga erishdi, nimaga erishaolmadi, sabab qanday, bartaraf etish,

yanada rivojlantirish uchun nima qilish kerak?

Dars sifatini an'anaviy sxema bo'yicha aniqlash mumkin: so'rash - tushuntirish - mustahkamlash - uyga vazifa.

Masalan, dars sifatini M. Maxmutov sxemasi bo'yicha didaktik kategoriyalar va tuzilish elementlari bo'yicha o'tkazish mumkin.

I. Didaktik kategoriyalar bo'yicha tahlilning vazifalari quyidagilarni aniqlashdan iborat:

1. Dars didaktik printsiplar va o'quv tarbiya jarayoni talabari javob beradimi?

2. Darsning borishi va natijasi dars talablari va programmaga javob beradimi?

3. Didaktik vazifalar hal etildimi? O'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari maqsadi ro'yobga chiqdimi?

4. Butunicha dars tuzilishi qanday edi va tashqi-ichki tuzilishi elementlarining izchilligi qanday?

5. Darsning didaktik vazifalariga o'qituvchi metodlari, ko'rgazmalilik va texnik vositalar to'g'ri keldimi, o'quvchilar yuqori darajada bilishi uchun mustaqil ishlashiga bular yordam berdimi?

6. Ushbu darsda differentsiallashtirish va individuallashtirishning xarakterli tomonlari nimalardan iborat bo'ladi?

II. Dars tahlili tuzilish elementlariga ko'ra quyidagilarni aniqlaydi.

Dolzarlilikni sifat jihatdan aniqlash, harakat qilishning yangi tushuncha va usullarini shakllantirish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, darsning qaysi elementlari o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishini belgilash. Shularning barchasi dars sifatini belgilaydi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. O'quv jarayonida pedagogik hamkorlik nima?

2. Darsda muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirishning qanday usullari mavjud?

3. Darsda qayta aloqa o'rnatish deganda nima tushuniladi?

4. Darsda hissiy-intellektual holat yaratishni qanday tushu-niladi?

5. Darsda o'z-o'zini nazorat deganda nima tushuniladi?

TARBIYACHI MAHORATI

Oliy o'quv yurti bitiruvchilari ko'pgina o'quv jarayonini tashkil etishga yetarli darajada tayyor bo'lganlari holda, maktabda tarbiyaviy ishlarni olib borishga tayyor emasliklarini aytadilar. Haqiqatan ham ko'pchilik o'qituvchilar uchun tarbiyachilik mahorati o'qituvchilik mahoratining shakllanishi jarayoniga nisbatan murakkab hisoblanadi. Buning ob'ektiv sababi aniq, chunki tarbiya tushunchasi ta'lim tushunchasiga qaraganda ancha keng va ta'limning tugal maqsadi tarbiya maqsadining biron bir tomonini: yo o'quvchi intellektual qobiliyatini, yo estetik, yo ahloqiy sifatlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan. Tarbiya jarayonining shaxs mahorati asoslarining shakllanishidagi murakkablik shaxs xususiyatlaridagi kasbiy shakllanishda tarbiya jarayonining zarur bo'lgan yaxlit tizimini egallashi bilan ham bog'liq.

Bu yerda nimani nazarda tutyapmiz?

Boshlovchi pedagog ziddiyatli holatlarda o'qituvchining turli-tuman xulq usullarini tanlashida uning topqirligi bilan tarbiya mahoratini bog'lashga o'zida moyillik sezadi. Albatta, bu narsa muhim, lekin mohir tarbiyachi usullarni tanlashi bilan kuchli emas.

A. S. Makarenko tarbiyachi ishlarini ko'rib chiqib aytadiki, tarbiyachi faoliyati, aslida, mohiyati bilan tashkilotchilik faoliyati ham hisoblanadi. Demak, tarbiyachi mahorati, boshqa narsa emas, balki bolalar hayotini tashkil etuvchi mahoratdir. Tarbiyachi mahorati - o'quvchining samarali rivojlanishiga ta'sir etuvchi pedagogik holatlarni yarata bilishda ko'rinadi. Mahoratda nazariya va amaliyot uzviyligi.

Hech qachon biron bir muvaffaqiyatli harakat tushunilmagan yoki stixiyali bo'lmaydi. Har qanday samarali usullarning asosiy va yetarli sharti shu maqsadga erishish vazifalarini, yo'l va vositalarini, ya'ni tarbiya jarayonining qonuniyatlarini bilish demakdir.

Tarbiya mahorati - bu faqat yetarli nazariy bilimlarni egallashgina emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoalari hayotini tashkil etish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan barcha vosita, usul va metodlarni hayotga, ijodiy tatbiq eta bilish hamdir.

v) Tarbiyachining asosiy ko'nikmalari:

Tarbiya mahorati mazmunining acoci bilim va unga asoslangan ko'nikmalardir. Tarbiyachining muhim ko'nikmalariga turli pedagogik holatlarda bolalar dunyosida sodir bo'layotgan turli jarayonlarni to'g'ri qabul qilish ko'nikmasi, holatni tanlashga nisbatan tadbiiq etiladigan «Maqsad - vosita- natija» munosabatlarini tahlil qila olish ko'nikmasi, diqqatni tez yo'naltira olish va biridan ikkinchisiga tez o'gkaza olish ko'nikmasi, bolalar bilan o'ynay olish ko'nikmasi, ko'plab pedagogik holatlardan muhimini ajratib olish ko'nikmasi, turli tomondan holatlarni baholay olish ko'nikmasi, tasodifiy omillardan muhimini ko'ra bilish ko'nikmasi, bir xil holatda turli-tuman ta'sir usullaridan foydalana bilish ko'nikmasi, o'zining kayfiyatini, hissiyotini va fikrini so'z, mimika, harakatlar orqali yetkaza olish ko'nikmasi.

Yuqorida sanab o'tilgan ko'nikmalar bilan birga quyidagilar ham muhimdir: o'quvchilarning barcha faoliyatlarida ular bilan kontakt o'rnata olish; individual yondasha olish ko'nikmasi; o'quvchilarni yomon va yaxshiga ajratmaslik; bolalar tashabbuskorligini rivojlantira olish; qiyin holatlarda bolalarga yordam bera olish;

o'quvchilar jamoasi fikrini kelishtirish ko'nikmasi; o'z-o'zini boshqara olishiing turli shakllaridan mohirona foydalana bilish; o'quvchi ishonchini suiiste'mol qilmaslik; har bir o'quvchidan ijobiy sifatlar topa bilish va ulardan unumli foydalana bilish ko'nikmasi; o'quvchilarni yomon va yaxshiga ajratmaslik har bir nohaqlik, yomonlik, badbaxtlikka murosasiz bo'lish; o'quvchilarda axloqiy yo'nalishni shakllantirish; yaxshilik va yomonlik to'g'risida bolalar tasavvurlarini rivojlantirish ko'nikmasi va boshqalar.

«Kim tarbiya jarayoni texnologiyasi to'g'risida g'amxo'rlik qilsa, munosabatlar tuzilishini rivojlantirsa va shu orqali erishilgan muvaffaqiyatlar bilan chegaralanib qolmay, balki yanada yaxshiroq natijaparga erishishga intilgan bo'lsa, u yanada mahoratli bo'lib boradi». (Amonashvili Sh. A, Edinstvo seli. M. 1987 g. 167-str).

Pedagogikada tarbiyachi mahorati yaxlit tizim sifatida uchta o'zaro bog'langan tizimchalarga bo'linadi: texnologik; ijtimoiy psixologik (munosabat); ahloqiy. Texnologik tizimcha yoki texnologiya pedagog uchun o'zining kuchini rejalashtirish va kerakli natijaga erishishga yordam beradigan shaxs va jamoaga ta'sir etadigan aniq vositalar hisoblanadi.

Kasbiy texnika asoslari nimalardan iborat? Albatga, tarbiyachi tomonidan o'quvchilar amaliy faoliyatini tashkil etish, ularni ma'lum pedagogik vazifalarni bajarishga jalb etishdan iborat. Gap bu o'rinda o'quvchilarning o'zlari hayotlarini tashkil etish, yo'lga qo'yish, demak, o'quvchilar faol amaliy fao-liyatlarini tashkil etishning samarali shakllaridan foydalanish haqida ran boradi. Bu shunday asoski, uning zamirida tarbiya yo'lga qo'yiladi.

Ochig'ini aytish kerakki, ko'pchilik sinf rahbarlari o'zlari navbatchilik qiladi, kino, teatr, muzeylarga kollektiv bo'lib olib boradi, ota-onalar majlislari, yig'ilishlar, bayramlar, munozaralar, uchrashuvlarni o'zlari tashkil etadilar. Hatto tarbiyachi nazoratisiz binoni tozalash, o'ynash va boshqa ishlarni ham bajarishga ruxsat etilmaydi. Agar tarbiyachi faol tashkilotchi, lekin o'quvchilar passiv ishtirokchi bo'lgan bo'lsa, u joyda tarbiya muvaffaqiyati haqida gap bo'lishi mumkin emas. Bu haqda o'z-o'zini boshqarishga asoslangan maktablar tajribasi bizga ko'p narsani aytib turibdi.

Shunday maktablar borki, ko'plab jamoat ishlarini (tarbiyachi navbatchiligi, o'z-o'ziga hurmat, shanbalik) tarbiyachi ishtirokisiz bolalarning o'zlari bajaradilar. Tarbiyachilar esa bu ishlarni boshqarib, yo'naltirib, maslahat berib turadilar. Bu yerda tarbiyachi qanday qilganda, o'quvchilar

o'z-o'zlarini mustaqil boshqarishi mumkin? degan savolga ijodiy izlanishlar orqali javob topib bo'ladi.

O'tkaziladigan u yoki bu tadbirlarni o'quvchilar bilan birga muhokama qilib, ularning ilg'or, yangi, foydali tomonlarini quvvatlash, ularni ijodiy faoliyat ko'rsatishga yo'naltirib turish zarur.

Tarbiyachining donoligi, ziyrakligi va mahorati shundaki, u har bir bola imkoniyatlarini yaxshilab o'rganish va o'sha imkoniyatlarni yanada ochish, undan foydalana bilish hamda rag'batlantirib turishdan iborat.

Endi kollektiv. ijodiy ishlar qanday tashkil etilishini ko'rib chiqamiz. Buni uch bosqichda amalga oshirsa bo'ladi:

- jamoa bo'lib rejalashtirishi;
- tadbirlarni jamoa bo'lib o'tkazish;
- jamoa bo'lib tahlil etish.

Lekin, bu masalani quyidagi 6 bosqichda ko'rib chiqilsa, yanada maqsadga muvofiq bo'lur edi:

1-bosqich: jamoaning dastlabki ishlari. Bunda quyidagi savollarga javob topish zarur. Nima va kim uchun qilamiz? Qachon? Qaerda? Kim bilan? Kim tashkilotchi bo'ladi?

2-bosqich: jamoa bo'lib rejalashtirish. Reja oldin kichik jamoalarda ishlab chiqiladi. Uning bajarilish muhokamasi umumiy yig'ilishga qo'yiladi. Keyin bu rejalar muhokama etilib, keyin tasdiqlanadi. Bu davr ichida, sen nima qilishni xohlarding? Kim uchun? degan savollar yechimi hal etilishi zarur.

3-bosqich: jamoa bo'lib ijodiy ishlarga tayyorgarlik. Buning uchun kengash tuziladi va vazifalarni birga bajarish maslahatlashiladi.

4-bosqich: jamoa bo'lib ijodiy ishlarni o'tkazish. Bunda jamoa rejasi amalga oshiriladi.

5-bosqich: natijalarni jamoa bo'lib yakunlash va quyidagi savollarni hal etish maqsadga muvofiq. Nimaga erishdik va nima uchun? Rejadagi qaysi ishlar bo'lmadi, nima uchun? Kelajakda qanday xulosa chiqarish

mumkin? Qanday?

6-bosqich: yakuniy muhokama. Tajribalarni keyinchalik qo'llash, uslubiy o'ziga xosliklar tahlili, pedagogik o'ziga xos yondashuvlarning xarakteri. Uslubiy tavsiyalar ishlanadi va ular qarab chiqiladi.

6) munosabatlar tizimchalari.

Tarbiyaviy ishlarda kattalar bilan bolalarni o'zaro bog'lovchi mazmun va shakl hamda usullar bo'yicha jamoa ta'sirining o'zaro munosabatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachining mahorati bolalar munosabatlarini yo'naltira olish san'ati bilan xarakterlanadi.

Munosabatlar tizimchasida to'g'ri baholay olishni, fikrlashning shakllanishi asosida har bir jamoa a'zosining qimmatli tomonlari shaxs sifatida ochilib boradi. Shu jamoa ijodiy faoliyatini tashkil etishda dastlabki suhbatlashish ishni tugallash bosqichi uchun zarurdir. Bu o'rinda bolalar qanday o'zgarganligi qanday sifatlarga ega bo'lganligi hisobga olinadi. Baho bu o'rinda samimiy, o'zaro bir-birlarini to'g'ri tushunish asosida bo'lishi kerak.

To'g'ri munosabatlar shakllanishiga yakuniy yig'in, «chaqmoq» chiqarish tarbiyalanuvchi xulqi va muammolarni muhokama etish, har bir vazifalarni bajarishda ayrim shaxs ishini baholash va to'g'ri tahlil etishdan iborat bo'lmog'i zarur.

Bolalar muhitida munosabatlarni to'g'ri boshqarish uchun ustoz tarbiyachiga jamoa ichidagi va jamoalar o'rtasidagi bog'liqliklarni, ziddiyatlarning kelib chiqish tabiatini bilish muhim hisoblanadi.

Jamoda shaxslararo muammolarni tadqiq etuvchilar bir necha qarama-qarshiliklarni ajratib ko'rsatadilar.

a) sinf jamoasining har bir a'zosini belgilab qo'yilgan maxsus vazifasi bilan ayrim o'quvchilar o'rtasidagi ziddiyat;

b) tashkilot faoliyatining asosiy rejasida belgilangan maqsad bilan, jamoaning har bir a'zosining shaxsiy maqsadlari o'rtasidagi ziddiyat;

- v) axloqiy va huquqiy omillar o'rtasidagi ziddiyat;
- g) bola tarbiyalanayotgan mikromuhitdagi ahloqiy tajriba bilan ijtimoiy axloq normalarining to'g'ri kelmasligi;
- d) tarbiyalanuvchida yetarli iroda sifatlarining, erinchoqlik (saranjom-sarishtalik)ning yetishmasligi, bir tomondan, tarbiyachining talabchanligi, ikkinchi tomondan, to'g'ri kelmasligi.

Bu ziddiyatlar yechimi tarbiyachi shaxsiga, u bilan tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi munosabatlar mahoratning yo'naltirilganiga bog'liq.

Tarbiyachi u yoki bu tadbirni o'tkazish uchun har xil usullardan foydalanadi: ba'zilari buyurib, ba'zilari iltimos qilib, ba'zilari o'zlarining ibrati orqali u yoki bu tadbirni bajarishga erishadi.

Ko'proq uch xil yondashuv bor.

1. Komanda berish holati: Bu tasodifiy hollarda buyruq tarzida amaliyotda komanda berish kamdan-kam holda qo'llaniladi va bu tasodifiy hollarda yuz beradi.

2. Kirishib, qo'shib kyetish holati: bolalar bilishdan avval taqlid qilish orqali o'rganishlarini hisobga olgan holda tarbiyachi shaxsiy ibrat ko'rsatadi. Ishga sadoqati, e'tiqodi, hech qanday manfaatsiz jamiyatga foyda keltirishni o'ylab o'z orqasidan boshqalarni ham ergashtiradi. Shuningdek, tarbiyachi hamma qatori maktab faoliyatiga - o'quv, sport, mehnat, sayohat ishlariga ham kirishib kyetish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak.

3. Betaraf bo'lish holati: tarbiyachining hech nimaga aralash-masligi. Uning ma'nosi bolalar faoliyatiga aralashmaslik, chekkada kuzatuvchi sifatida turish.

v) axloqiy tizimlar.

Texnologik va munosabatlar tizimchalari tarbiyachi mahorati tizimida yaxshi o'zlashtirilishi mumkin. Ajoyib yo'l va usullar ortida yetakchi g'oya bo'lmasa, yuqori natijaga erishib bo'lmaydi. Pedagog va jamoa diqqat markazida - maktab, sinf o'quvchilari nima maqsadda faoliyat

ko'rsatayotgani ularga ma'lum bo'lsa, chuqur ijtimoiy motivlar tursagina faoliyat foydali bo'ladi. Eng muhimi, bu o'rinda shunday g'oyalarni shakllantirishda ajoyib pedagog I. P. Ivanovning printsiplari qoidalariga e'tibor berish zarur. «Inson unga hayot ta'sir etayotgani uchunгина tarbiyalanayotgani yo'q, balki dunyoga o'zi kuchli ta'sir etayotgani uchun tarbiyalanyapti. Dunyoni o'zgartira borib, o'zi ham o'zgarish, tarbiyalanib borishi mumkin: («Uchit. gazeta». 1987. 31 mart).

Buyuk maqsadlar pedagoglarning samarali, ijobiy ta'sirining muhim shartlari bo'lib, tarbiya jarayonini asoslovchi printsiplari tizimiga tayanishni talab etadi.

- a) hayot bilan tarbiya birligi;
- b) bolalar mustaqilligi va o'z-o'zini tarbiyalash;
- v) axloqiy norma va xulqiy odat borligi;
- g) insonparvarlik va insoniylik;
- d) axloqiy va estetik birlik;
- e) talab va ishonch birligi;
- j) bola kelajagini ishonch bilan loyihalashtirish;
- z) o'quvchi shaxsiga ehtiyotlik bilan munosabat; i) jinsiy farqni hisobga olish;
- k) bolalarning - jismoniy va axloqiy sog'ligi to'g'risida g'amxo'rlik;
- l) me'yor printsiplari.

Axloqiy tasavvurlar tarbiya texnologiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lishi uchun tajribali pedagoglar turli mavzularda axloqiy suhbatlar tizimini amalga oshiradi. Jumladan, ota-ona, kattalarning Vatan oldidagi burch va masuliyati, xohish va burch uyg'unligi, xohish va haqiqiy ehtiyoj: vijdon tushunchasining axloqiy ma'nosi, vijdon pokligi va boshqalar.

Har bir konkret holatda pedagog mahorati ijodkorlikdir.

Pedagog hamma vaqt u yoki bu holatda, tarbiyalanuvchiga to'g'ri ta'sir ko'rsatishning ijodiy yechimini topa oladi. Masalan, 6-sinf o'quvchisi uchinchi qavatda bitta oynani ochib, undan tashqariga chiqib, ikkinchi

oynaga o'tishi va bunga o'quvchilarning munosabati.

O'qituvchi: Ahmad haqiqatan qo'rqmay harakat qilgan, lekin hech qanday maqsadsiz, befoyda harakat. Agar qilayotgan harakatimiz, qo'rqmaslik, botirligimiz ko'pchilikka, xalqqa, Vatanga biron foyda keltirsa, o'z hayotini qurbon qilish evaziga ko'pchilik hayotini vatan boyligini saqlab qolsa, bu haqiqiy qahramonlik. Aks holda bu harakatlarda befoyda.

Buning o'rniga tarbiyachi: «Agar Ahmadga biron narsa bo'lganda, meni sud qilishardi, ota-onaga jabr bo'lardi. Maktab, sinf, jamoa isnodga qolardi» deganda foydali bo'lmasdi. Buni bolalar to'g'ri tushunmas edi ham.

Ma'lumki, rejalashtirish ijodiy xarakter kasb etganligi sababli hamma uchun bir xilda shaklni taklif etib bo'lmaydi. Lekin, yosh, yangi ish boshlayotgan tarbiyachilar uzoq yillar ishlab, tajriba orttirgan tarbiyachilar ish rejaları asosida g'oya, yo'nalishni belgilab olishlari mumkin. Tajribalarni maqsad asosida berish individual ijodkorlikdir. Quyida 4-sinf o'quvchilari uchun tuzilgan rejaning «Vatanparvarlik va xalqlar o'rtasidagi birodarlikni tarbiyalash» bo'limidan bir qismini keltiramiz. Bu rejada bajarish muddati va bajaruvchi shaxs ko'rsatilmagan.

Sinfdagi tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning taxminiy ko'rinishi.

Ish mazmuni

Ish shakli

Mavzular

Vatanga, ona yurtga, uning o'tmishi va hoziriga muhabbatni shakllantirish.

Sinf yig'ilishi, uchrashuvlar, suhbatlar. Vatanimiz boyligi beqiyos. Vatanimiz bayrog'i, gerbi, gimni.

Xalqlar o'rtasidagi do'stlik, birodarlik. Qo'shni respublikalar va ularning xalqlari turmush tarzi va madaniyati. Toshkent - ko'p millatli shahar turli millat kishilari bilan uchrashuvlar, savol-javob kechalari

Qo'shning tinch -sen tinch. Qondoshimiz-qardoshim. Butun dunyo bo'ylab mening do'stlarim bor.

Mustaqilligimizning 10 yili mobaynida viloyatlardagi, jumladan, Andijonimizning erishgan muvaffaqiyatlari. Sayohat. Albom, turli plakatlarni tayyorlash ona yurt tabiati va uning go'zalligi. Germaniyaga (Frantsiya, Angliya va boshqa davlatlarga) sirtqi sayohat.

Bu o'rinda rejada keltirilgan ish mazmuni, uni amalga oshirish shakllari, o'tkazilajak tadbirlar mavzulari ham aniq va tushunarli ekaniga e'tiborni qaratmoq kerak.

Ma'lum ish tajribalari asosida suhbatlashish.

6) «Qiyin» bolalar bilan ishlash. Buning uchun quyidagi printsiplarga amal qilgan holda individual reja ishlab chiqish zarur.

1. Ular xatti-harakatlarini keltirib chiqaruvchi sabablarni aniqlash maqsadida bolalar sub'ektiv dunyosini hayotiy ko'rinishlari jihatlarini diqqat bilan o'rganish.

2. Qarashlar va xulqdagi chetga chiqishlar sabablarini aniqlash.

3. Turmush tarzini ijobiy tomonlarga o'zgartirishda yordam beradigan hayotiy ko'rinishlardan tanlab olish.

4. Yaqinlashish maqsadida kontakt (aloqa) o'rnatish uchun o'smirning hayotiy tajribasi darajasida uning «psixologik territoriyasidan» manba izlash kerak.

5. Bola xulqi va uning xatti-harakatlarida namoyon bo'luvchi salbiy ta'sir natijalarining doimiy nazoratini amalga oshirish.

Buning uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

a) hayron qoldirish usuli;

b) hazil - mutoyiba usuli;

v) bola qobiliyatiga tayanish usuli;

g) o'zaro bir-birini to'g'ri tushunish usuli;

d) o'z munosabatini bildirish usuli;

e) pedagog o'z aybini tan olishi usuli; g) tarbiya natijalarini hisobga olish.

Ma'lumki, tarbiya natijalari o'zida pedagogik oqibatlarni aks ettirgan va o'quvchilar xulqidagi tarbiyachi uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarda, ularning o'qish va mehnatga bo'lgan munosabatlarida o'z ifodasini topgan.

Tarbiya faoliyati natijalarining samaradorligi ancha murakkab masalalardan hisoblanadi.

Tarbiya natijalari hech qachon o'tkazilgan turli tadbirlarning miqdori va unga jalb etilgan o'quvchilar soni bilan o'lchanmaydi. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasi tarbiyaviy ishlarni baholashda eng muhimdir.

U holda, o'quvchining tarbiyalanganlik darajasini belgilovchi asosiy ko'rsatkich uning harakati, faoliyati, munosabati deb aytish mumkinmi?

O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasi qanday ko'rsatkichlardan iborat? Uni aniqlash uchun quyidagi ko'rsatkichlarni asos qilib olish mumkin.

1. O'quvchilarning g'oyaviy-siyosiy tayyorgarligi, mamlakatimiz siyosatiga, uning yutuqlariga, uning xalqaro miqyosidagi o'rniga qiziqishi, jamiyat huquqiy normalarni bilishi va amal qilishi.

2. Maktab yoshlar ittifoqi faoliyati va ularning jamiyat ishlaridagi faol ishtiroki.

3. O'quvchilarning o'qishga munosabati, o'quv mashg'ulotlariga qiziqish darajasi, fanga kirishilganligi va h. k.

4. Mehnat faoliyatiga munosabati, mehnat topshiriqlarini bajarish sifati, ijtimoiy foydali mehnatda faol ishtiroki, jamiyat mulkiga munosabat.

5. O'quvchilarning bir-biriga munosabati, do'stlik, o'rtoqlik, insonparvarlik, o'zaro yordam hissining shakllanganligi, sinfdagi o'rtoqlariga, maktab o'quvchilariga, kichiklarga munosabati.

6. O'quvchilarning maktabdan, nazoratdan tashqaridagi yurish-turishi, xushmuomalaligi, madaniy xulqi, munosabat va muomalasi.

7. Umumiy estetik madaniyati, badiiy, ijodiy rivojlanganligi.

8. Umumiy pedagogik tayyorgarlik, sifat tizimi bilan tugallanishi.

Demak, buning uchun tarbiyachi pedagogik ta'sirni amalga oshirishda

natijalarni oldindan loyihalashtirishga alohida e'tibor berishi kerak.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Tarbiyachi mahorati deganda nima tushuniladi?
2. Texnologik tizimchalarni qanday tushunish mumkin?
3. Munosabatlar tizimchalari va ularning mexanizmi qanday?
4. Mehnatni ilmiy tashkil etishning qanday shartlari mavjud?
5. «Qiyin» bolalar bilan ishlashning pedagogik asoslarini tushuntirib bering?

ADABIYOTLAR.

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: Sharq, 1997.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. T.: O'zbekiston, 1998.
3. O'zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. T.: O'zbekiston, 1993.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: Sharq, 1997. 20-29 betlar.
5. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi,- Xalq ta'limi, 1998, 1-son.
6. Davlat ta'lim standartlari to'grisida Nizom. – Ta'lim taraqqiyoti, 1998, 1-son.
7. Osnovi pedagogicheskogo masterstva. / Pod redaksiyei Zyazina A.I. Moskva, Prosveshenie, 1989 .
8. Zagvyazinskiy V.I. Pedagogicheskoe masterstvo uchitelya. Moskva, Pedagogika, 1987.
9. Pedagogik izlanishlar. T.: O'qituvchi, 1990.
10. Bospalko V.P. Slagaemie pedagogicheskoy texnologii. Moskva, Pedagogika, 1989.
11. Lvova Yu. M. Tvorcheskaya laboratoriya uchitelya. Moskva, 1985.
12. Natanzon E.Sh. Priyomi pedagogicheskogo vozdeystviya. Moskva, 1986.
13. Pedagogicheskaya deyatelnost kak tvorcheskiy prosess. Moskva, 1977.
14. Farberman B.L. Ilg'or pedagogic texnologiyalar. T.:1999.
15. Azizho'jaeva N. N. Pedagogik texnologiya va pedagogic mahorat. T.: 2003.
16. Ta'lim va texnologiya. Toshkent, 2004.
17. Dars va texnologiya. Qo'qon, 2004.
18. O'qituvchilik faol usullari. Qo'qon, 2004.

MUNDARIJA

1. So'z boshi	3
2. Pedagogik mahorat kursining predmeti; maqsad va vazifalari	4
3. Pedagogik mahoratning shakllanishidagi omillar	8
4. Pedagogik texnika.Pedagogik takt/	12
5. O'qituvchi va o'quvchilarning muomala madaniyati	22
6. Darsda o'qituvchi mahorati	30
7. Tarbiyachi mahorati.	46

